

ΣΩΤΗΡΟΥΛΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
Αναπλ. Καθηγήτρια Παν/μίου Ιωαννίνων
sotconst@cc.uoi.gr

«ΙΛΙΑΔΟΣ Σ 243-313: ΕΣΘΛΗ ΒΟΥΛΗ
ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΠΕΙΘΟΥΣ»

Περίληψη. Στην παρούσα εργασία εξετάζονται οι λόγοι Πολυδάμαντα και Έκτορα στη ραψωδία Σ της *Ιλιάδας*, με έμφαση στη διάρθρωσή τους, τη ρητορική ικανότητα των δύο ομιλητών και τη φύση των επιχειρημάτων τους, αλλά κυρίως στην αφηγηματική τους λειτουργία και την ένταξή τους στην πλοκή του έπους αυτού. Η συνετή συμβουλή του Πολυδάμαντα (*ὄς ἐσθλὴν φράζετο βουλήν*) να αποσυρθούν εντός των τειχών της Τροίας, απορρίπτεται από τον Έκτορα, ο οποίος αγνοεί ότι δεν έχει πλέον την υποστήριξη του Δία. Αντίθετα, το λανθασμένο στρατηγικό σχέδιο του Έκτορα (*κακὰ μητιόωντι*) να παραμείνουν στην Τρωϊκή πεδιάδα και την επομένη να επιτεθούν στους Αχαιούς, επικροτείται από τους Τρώες (*κελάδησαν*) κατόπιν θεϊκής μεσολάβησης. Στο πεδίο της *πειθοῦς*, ωστόσο, σημαντικός είναι ο ρόλος του αφηγητή. Υποστηρίζουμε ότι οι λόγοι των δύο ηρώων εντάσσονται σε ένα πολύ καλά οργανωμένο ποιητικό σχέδιο, το οποίο εξελίσσεται με συνέπεια προοικονομώντας τη μελλοντική δράση, που θα καταλήξει στην πτώση της ίδιας της Τροίας. Ακολουθούν έτσι την κατεύθυνση του ποιητή και υποτάσσονται στη δύναμη της δικής του ρητορικής και *πειθοῦς*, αφού όλα πια δείχνουν ότι η πτώση της πόλης «είναι βεβαία», όπως δηλώνει κατά το ιλιαδικό πρότυπο και ο Κ.Π. Καβάφης στο αλληγορικό του ποίημα *Τρώες*.

Summary. This work examines the speeches of Polydamas and Hector in Book 18 of the *Iliad* with an emphasis on their structure, the rhetorical ability of the speakers and the nature of their arguments, as well as their narratorial function and their placement within the plot of the above epic. Polydamas' prudent advice (*ὄς ἐσθλὴν φράζετο βουλήν*) that they withdraw within the walls of Troy is rejected by Hector, who does not realize that he no longer has Zeus' support. On the contrary, Hector's misleading strategic plan (*κακὰ μητιόωντι*) to stay out in the Trojan plain and next morning start fighting against the Achaeans, was applauded (*κελάδησαν*) by the Trojans with divine intervention. The role of the narrator, however, as far as persuasion is concerned, seems to be very important. It is suggested here that the speeches of the two heroes are

placed within a very well organized poetic plan that is developed with consistency, foreshadowing future action that will end to the Fall of Troy itself. Thus, they follow the direction of the poet and are subjected to the power of his own rhetoric and persuasion, since it appears that the Fall of the city «είναι βεβαία», “is certain”, as the Greek poet K.P. Kavafis declares in his allegorical poem *Trojans*, according to his Iliadic model.

Η *Ύλιάδα* αποτελείται σχεδόν κατά το ήμισυ από ευθείς λόγους¹. Νεότεροι μελετητές επισημαίνουν ότι οι ήρωες αυτού του ποιήματος αφιερώνουν περισσότερο χρόνο «στο να ομιλούν παρά να πολεμούν», ότι είναι κυρίως μέσα από τους λόγους τους που αποκαλύπτουν τους χαρακτήρες τους και τις ιδιαιτερότητές τους και ότι αυτοί οι λόγοι προωθούν ένα μεγάλο μέρος της επικής δράσης². Οι συζητήσεις και οι διαφωνίες στις συνελεύσεις διαμορφώνουν την επική δράση όσο και οι πολεμικές σκηνές και μάλιστα προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέ-

1. J. Griffin, «The Speeches», στο R. Fowler, ed., *The Cambridge Companion to Homer*, Cambridge 2004, σ. 156 σημ. 1· I.J.F. de Jong, *Narrators and Focalizers. The Presentation of the Story in the Iliad*, Amsterdam 1987, Introduction σ. x, και κεφ. 5 «Character-text (speeches)»· L. Pernot, *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, Αθήνα 2005, σ. 13 (τίτλ. πρωτ. *La rhétorique dans l'antiquité*, Librairie Générale Française, Paris 2000). Για την έκταση την οποία καταλαμβάνουν οι ευθείς λόγοι στην *Ύλιάδα*, βλ. επίσης D. Beck, *Homeric Conversation*, Cambridge, Mass., and London 2005, σ. 1.

2. D. Lohmann, *Die Komposition der Reden in der Ilias*, Berlin 1970· H.M. Roisman, «Right Rhetoric in Homer», στο I. Worthington, ed., *A Companion to Greek Rhetoric*, Oxford 2007, σ. 429. Για τους ομηρικούς λόγους και τη λειτουργία τους στο έπος, βλ. J. Griffin, «Words and Speeches in Homer», *JHS* 106 (1986), σσ. 36-57· του ιδίου, «The Speeches», σσ. 156-67· F. Solmsen, «The ‘Gift’ of Speech in Homer and Hesiod», *TAPA* 85 (1954), σσ. 1-15· R.P. Martin, *The Language of Heroes. Speech and Performance in the Iliad*, Ithaca, NY, 1989· H. Mackie, *Talking Trojan. Speech and Community in the Iliad*, Lanham, Boulder, New York, London 1996· E.J. Bakker, *Poetry in Speech. Orality and Homeric Discourse*, Ithaca and London 1997· O.C. Cramer, «Speech and Silence in the *Iliad*», *CJ* 71 (1976), σσ. 300-4· C.L. Johnstone, *Listening to the Logos. Speech and the Coming of Wisdom in Ancient Greece*, The University of South Carolina 2009. Για την ποιικιλία των ειδών ευθέως και πλάγιου λόγου στον Όμηρο, βλ. επίσης S. Richardson, *The Homeric Narrator*, Nashville, Tenn. 1990, σσ. 70-88.

ρον. Η *Ιλιάδα* παρουσιάζει τους λόγους ιδιαίτερα πειστικούς, τους καθιερώνει με διάφορους τρόπους, η δε *πειθώ* είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της υπόθεσής της, ο τρόπος με τον οποίο αυτή λειτουργεί, η επιτυχία και η αποτυχία της³.

Οι δύο λόγοι, Πολυδάμαντα και Έκτορα, στο Σ της *Ιλιάδας* (στ. 243-313), δεν είναι από τα παραδείγματα ομηρικών λόγων που αναφέρονται συχνά στις σχετικές μελέτες⁴. Όπως και πολλοί άλλοι λόγοι στο συγκεκριμένο έπος, έτσι και αυτοί, ασχολούνται με το ερώτημα εάν ο ένας από τους δύο στρατούς πρέπει να επιτεθεί ή να υποχωρήσει. Το ερώτημα αυτό παρέχει μία πολύ ισχυρή βάση στον ποιητή να

3. O A.J. Karp, «Homeric Origins of Ancient Rhetoric», *Arethusa* 10.2 (1977), σσ. 237-58, παρατηρεί ότι η *πειθώ* είναι ένα πολύ σημαντικό θέμα των ομηρικών επών. Ιδιαίτερα η *πειθώ* του λόγου είναι καθοριστική για τη λήψη αποφάσεων, τη διευθέτηση έντονων αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων, καθώς και την εξομάλυνση κρίσιμων καταστάσεων. Βλ. επίσης, M. Detienne, *Οι κύριοι της αλήθειας στην αρχαϊκή Ελλάδα*, Αθήνα 2001, σσ. 200-2, 208 κ.ε. (τίτλ. πρωτ. M. Detienne, *Les Maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*, Paris 1967).

4. Οι αναφορές σε αυτούς τους δύο λόγους είναι συνήθως σύντομες, ενίοτε και επιγραμματικές, ακόμη και σε πολύ γνωστά Υπομνήματα στην *Ιλιάδα*, όπως στην περίπτωση του M.M. Willcock, *The Iliad of Homer: Books XIII-XXIV*, London 1984, ο οποίος αφιερώνει λιγότερο από μισή στήλη στη σελ. 267 του Υπομνήματός του. Πιο συστηματική εξέταση της φύσης και της ρητορικής λειτουργίας των «παράλληλων λόγων» Έκτορα και Πολυδάμαντα, επιχειρεί ο D. Lohmann, «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», στο G. M. Wright και P.V. Jones, eds, *Homer: German Scholarship in Translation*, Translated by P.V. Jones, Oxford 1997, σσ. 91-5. Διαφορετική είναι η προσέγγιση του J.M. Redfield, ο οποίος εντάσσει τους στίχους Σ 243-313 σε μία ακολουθία «σφαλμάτων» του Έκτορα, τα οποία διαπράττονται μέσα σε συνθήκες περισυλλογής και όχι επιβολής, προδιαγράφουν ωστόσο το τέλος του και συμβάλλουν στην τραγικότητα του ήρωα (J.M. Redfield, *Η Τραγωδία του Έκτορα: Φύση και Πολιτισμός στην Ιλιάδα*, Αθήνα 1992, σσ. 184-97: τίτλ. πρωτ. *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, Chicago 1975). Σε έναν εξαντλητικό υπομνηματισμό των δύο λόγων προβαίνει ο M.W. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, Τόμος Ε: Ραψωδίες P-Y, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 305-16 (τίτλ. πρωτ. *The Iliad: A Commentary, Volume V, Books 17-20*, Cambridge 1991)· βλ. επίσης του ίδιου, *Homer Poet of the Iliad*, Baltimore and London 1987, σσ. 274-5.

προβάλλει τις αρετές μιας επιτυχημένης ρητορικής, επισημαίνοντας συγχρόνως και τους κινδύνους του ικανού λόγου, ακόμη και αν αυτός επιδρά θετικά στο ακροατήριό του⁵. Η έμφασή μας στην εξέταση των παραπάνω λόγων θα είναι κυρίως στη διάκριση της ρητορικής τους και τη φύση των επιχειρημάτων, τα οποία χρησιμοποιούν οι δύο ομιλητές για να πείσουν τους ακροατές τους, στη σχέση των ομιλητών με το ακροατήριό τους, καθώς και στην αφηγηματική λειτουργία των λόγων και την ένταξή τους στην πλοκή της *Ιλιάδας*⁶.

5. Η συζήτηση για τη σχέση Ομήρου και ρητορικής, κατά πόσον δηλαδή οι ομηρικοί λόγοι ανταποκρίνονται στους κανόνες και τη θεωρία της ρητορικής ή ανήκουν σε ένα πρώιμο στάδιο «πρωτο-ρητορικής» ή ακόμη «προ-ρητορικής», ξεκίνησε από την αρχαιότητα. Η ρητορική δεινότητα, ή άλλως φυσική ευλωπτία, των ομηρικών ηρώων, είτε εκλαμβάνεται ως προσαρμοσμένη στους κανόνες της ρητορικής τέχνης, είτε ως ένα φυσικό χάρισμα ανάμεσα σε πολλά άλλα, το οποίο όμως είναι δυνατό να εξελιχθεί μέσω διδασκαλίας και εκπαίδευσης και να δημιουργήσει το ηρωικό πρότυπο που περιγράφεται στην περίφημη ρήση του Φοίνικα προς τον Αχιλλέα στο Ι της *Ιλιάδας* (στ. 442-3: *τοῦνεκά με προέηκε διδασκόμεναι τάδε πάντα, / μύθων τε ρητῆρ' ἔμειναι πρηκτῆρά τε ἔργων*): βλ. Pernot, *Ἡ Ρητορική στην Αρχαιότητα*, σσ. 13-25 (κεφ. 1: «Ἡ Ρητορική πρὶν ἀπὸ τῆ ρητορική»· πρβ. G.A. Kennedy, *Ἱστορία τῆς Κλασικῆς Ρητορικῆς, Αρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς*, Αθήνα 2001, σσ. 23-6 (τίτλ. πρωτ. *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton 1994)· βλ. επίσης του ἰδίου, «The Ancient Dispute over Rhetoric in Homer», *AJPh* 78 (1957), σσ. 23-35. Για την τυπολογία, τη σύνθεση και τη διάρθρωση των ομηρικών λόγων, βλ. Ν.Π. Μπεζαντάκος, *Ἡ ρητορική τῆς Ὀμηρικῆς μάχης*, Αθήνα 1996, ιδιαίτερα σσ. 19-56 («Ἐπισκόπηση τῆς ἔρευνας»). Βλ. επίσης, Martin, *The Language of Heroes, passim*· J. Walker, *Rhetoric and Poetics in Antiquity*, Oxford 2000, σσ. 3-16, 160-3· Roisman, «Right Rhetoric in Homer», σσ. 429-46· P.G. Toohey, «Epic and Rhetoric», στο I. Worthington, ed., *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*, London 1994, σσ. 153-75. Ο Lohmann, «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σσ. 71-102, εστιάζει στην κυκλική και την παράλληλη διάρθρωση ως βασικές αρχές σύνθεσης των λόγων στην *Ιλιάδα*, ο δε Edwards, *Ὀμήρου Ἰλιάδα: Κείμενο καὶ Ἑρμηνευτικό Ὑπόμνημα*, σσ. 124-49, εξετάζει περιληπτικά τα ρητορικά σχήματα και το ὕφος στον Ὀμηρο: βλ. Roisman, ὁ.π., σ. 444. Επίσης, Karp, «Homeric Origins of Ancient Rhetoric», σσ. 237-58· E.T.E. Barker, *Entering the Agon. Dissent and Authority in Homer, Historiography and Tragedy*, Oxford 2009, σσ. 31-134.

6. Για την εξέταση των ομηρικών λόγων με βάση τη θεωρία της αφηγηματολογίας, βλ. de Jong, *Narrators and Focalizers. The Presentation of the Story in the Iliad*. Ειδικά για την *Ὀδύσσεια* βλ. Γ. Αναστασίου, «Ὁ ἀφηγηματικὸς χαρακτήρας

Ο Πάτροκλος είναι νεκρός, η Θέτις έχει αναχωρήσει για τον Όλυμπο, για να ζητήσει από τον Ήφαιστο την κατασκευή καινούριων όπλων για το γιο της, η δε ξαφνική ισόθεη εμφάνιση του Αχιλλέα και η πολεμική του κραυγή πανικοβάλλει τους Τρώες και επιτρέπει στους Αχαιοούς να μεταφέρουν το σώμα του νεκρού στο ελληνικό στρατόπεδο (Σ 1-238)⁷. Στο κρίσιμο χρονικό διάστημα, το οποίο μεσολαβεί ανάμεσα στην κατασκευή των καινούριων όπλων του Αχιλλέα και την επόμενη σύγκρουση, οι Τρώες συγκαλούν συνέλευση στην πεδιάδα μπροστά από την πόλη τους (στ. 243 κ.ε.). Ομιλητές είναι ο Πολυδάμας και ο Έκτορας. Όπως οι σκηνές με τους Έλληνες και τους Τρώες εναλλάσσονται σε αυτήν τη ραψωδία, κατά τον ίδιο τρόπο και οι λόγοι. Είχαν προηγηθεί οι δύο πολύ σημαντικοί λόγοι του Αχιλλέα, με τις σύντομες παρεμβάσεις της Θέτιδας, και η συνομιλία του ήρωα με την Ίριδα, απεσταλμένη της Ήρας (στ. 78-201)⁸.

Οι δύο λόγοι ανήκουν στην κατηγορία των Προτάσεων-Παραινήσεων-Συμβουλών, αν και εκείνος του Έκτορα εκτείνεται νοηματικά σε μία αυστηρή εντολή προς τους Τρώες (περιέχει διαβαθμίσεις επίπληξης, οδηγιών και προτάσεων στρατηγικής σημασίας)⁹. Ο εισαγωγικός στίχος

τῶν λόγων στην *Ὀδύσσεια*», στο *Σπονδές στὸν Ὅμηρο. Ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Στ' Συνεδρίου γιὰ τὴν Ὀδύσσεια (2-5 Σεπτεμβρίου 1990)*, Ἰθάκη 1993, σσ. 41-56. Για μία επισκόπηση στο θέμα «Λόγοι και ἀφηγηματολογία», βλ. Μπεζαντάκος, *Ἡ ρητορικὴ τῆς Ὀμηρικῆς μάχης*, σσ. 56-8.

7. Βλ. Edwards, *Ὁμήρου Ἰλιάδα: Κείμενο και Ἑρμηνευτικὸ Ὑπόμνημα*, σσ. 270-4· Redfield, *Ἡ Τραγωδία τοῦ Ἐκτορα*, σσ. 193 κ.ε.

8. Για τη ρητορική ικανότητα του Αχιλλέα, βλ. Griffin, «The Speeches», σ. 160: «It is in debate, in the *agorē*, as well as in battle, that men win glory, and Achilles' father ensured that he should be trained to be 'a maker of speeches and a doer of deeds' (9.438-43; *agorē kudianeira*, 1.490). Both are necessary to the man who wants to excel, and the greatest heroes – Achilles in the *Iliad*, Odysseus in the *Odyssey* – are the most eloquent».

9. Όπως φαίνεται δεν είναι δυνατή μία αυστηρή τυπολογική κατάταξη των υπό εξέταση λόγων, επειδή τα όρια του ενός τύπου συγχέονται με εκείνα του άλλου: βλ. Μπεζαντάκος, *Ἡ ρητορικὴ τῆς Ὀμηρικῆς μάχης*, σσ. 92-4, 104, και τον πίνακα στη σελ. 366, όπου ο λόγος του Πολυδάμαντα κατατάσσεται στις *Συμβουλές* και εκείνος του Έκτορα στις *Επίπληξεις/Προτάσεις*.

στο λόγο του Πολυδάμαντα (στ. 253) χρωματίζεται ιδιαίτερα με το *ἐϋφρονέων*, το οποίο «ὕποδηλώνει τὴν ἰκανότητα τοῦ ὁμιλητῆ γιὰ τὸν συγκεκριμένο τύπο λόγων»¹⁰, ἀλλὰ και με το *ἀγορήσατο*, που αποτελεί μία ἔμφαση στο δημόσιο λόγο ἐνώπιον τῆς συνέλευσης του στρατοῦ. Ο εἰσαγωγικός στίχος στο λόγο του Ἴκτορα (στ. 284) εἶναι πιο λογοτυπικός. Ο ποιητής, ὡστόσο, αφιερώνει στον Πολυδάμαντα μία πιο εκτεταμένη εἰσαγωγή, πριν τὴν ομιλία του, ὄχι για να μας συστήσει τὸν ἥρωα –εἶναι ἤδη αρκετὰ γνωστός ἀπὸ προηγούμενες ραψωδίες (Μ 61-79, 211-29, Ν 726-47) και μάλιστα ἀπὸ τους λόγους του, οἱ ὁποῖοι κατατάσσονται σε ἐκείνους τους ομηρικούς λόγους που «ἐξυπηρετοῦν ὅπως δῆποτε ρητορικούς σκοπούς»¹¹–, ἀλλὰ για να μας προετοιμάσει για τὴν κρισιμότητα τῶν ὄσων θα πει αὐτὴ τὴ φορά. «Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία ευκαιρία για τὸν Ἴκτορα και πολλοὺς ἄλλους Τρώες να παραμείνουν στη ζωή», παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ο Mark Edwards¹².

Ο Ὀμηρος χαρακτηρίζει τὸν Πολυδάμαντα *πεπνυμένον*, σοφό, ἄνθρωπο με διορατικότητα, με τὴν ἰκανότητα να χρησιμοποιεῖ τὴν ἐμπειρία του παρελθόντος ὡς ὁδηγό για τὸ μέλλον (*ὁ γὰρ οἶος ὄρα πρόσω και ὀπίσω*: στ. 250). Το σχέδιο που θα προτείνει εἶναι μεγάλης στρατηγικῆς σημασίας, ἀφορὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τῆς Τροίας¹³. Στην εἰσαγωγή παρουσιάζεται ἐπίσης και ἡ σχέση τῶν δύο ἡρώων. Οἱ δυο τους γεννήθηκαν τὸ ἴδιο βράδυ, τους ἔνωσε βαθιὰ φιλία, ἀλλὰ ο Πολυδάμας υπερείχε στο λόγο, ἐνῶ ο Ἴκτορας στον πόλεμο (στ. 252: *ἀλλ' ὁ μὲν ἄρ' μύθοισιν, ὁ δ' ἔγχεϊ πολλὸν ἐνίκαι*)¹⁴. Τα

10. Μπεζαντάκος, *Ἡ ρητορικὴ τῆς Ὀμηρικῆς μάχης*, σ. 94· Mackie, *Talking Trojan*, σ. 33.

11. Μπεζαντάκος, *Ἡ ρητορικὴ τῆς Ὀμηρικῆς μάχης*, σ. 29, με βάση τὴν ἀποψη του Lohmann. Για τους λόγους του Πολυδάμαντα βλ. ἐπίσης, Martin, *The Language of Heroes*, σσ. 133-4, και Mackie, *Talking Trojan*, σσ. 26-7, 32-6, 94, 123, 132-3, 165-6.

12. *Ὀμήρου Ἰλιάδα: Κείμενο και Ἑρμηνευτικὸ Ὑπόμνημα*, σσ. 306-7.

13. Δεν εἶναι ἡ πρώτη φορά που ο Πολυδάμας συμβουλεύει τὸν Ἴκτορα σε θέματα πολεμικῆς τακτικῆς. Το ἔχει κάνει και ἄλλες φορές (βλ. Μ 61-79, 211-29, Ν 726-47). Μάλιστα, στη ραψωδία Ν 744-7, ἡ διορατικότητά του ἀγγίζει τα ὅρια τῆς πρόβλεψης τῆς ἐπιστροφῆς του Ἀχιλλέα στην ενεργὸ πολεμικὴ δράση.

14. Πρόκειται για ἕνα ἀκόμη παράδειγμα παράλληλων βίων, οἱ ὁποῖοι θα ἐκφωνήσουν σε αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς *Ἰλιάδας* παράλληλους λόγους. Στη ραψωδία Ν 726-35,

δύο ιδεώδη του ομηρικού ήρωα αντιδιαστέλλονται εδώ στους δύο χαρακτήρες και παρουσιάζεται ένας διαφορετικός κανόνας υπεροχής, η έννοια και οι διαβαθμίσεις της οποίας, στην περίπτωση αυτή, δεν

ο Πολυδάμας επιπλήττει τον Έκτορα λέγοντάς του ότι δεν ακούει από συμβουλές, ότι είναι κεφάλι αγύριστο και, επειδή υπερέχει στον πόλεμο, φαντάζεται ότι ξεπερνά τους άλλους και στη σοφία, στο μυαλό· δεν είναι δυνατό, όμως, μόνος ο Έκτορας να συγκεντρώνει όλες τις χάρες· ο Δίας κατανέμει διαφορετικά χαρίσματα στον καθένα, άλλος υπερέχει στην ανδρεία, άλλος στη μουσική και στο χορό και άλλος στη σύνεση και τη σοφία. Ο Πολυδάμας επιπλήττει εδώ τον Έκτορα, επειδή αγνοεί τη βασική αρχή, η οποία απορρέει από τους θεούς και ιδιαίτερα το Δία, ότι οι χάρες κατανέμονται άνισα/ακανόνιστα στους θνητούς· ένας θνητός δεν μπορεί να συγκεντρώνει όλες τις χάρες στην επιθυμία του να υπερέχει στα συμβούλια όσο υπερέχει στη μάχη: N 726-30: «Έκτορ, ἀμήχανός ἐσσι παραρρητοῖσι πιθέσθαι./ οὐνεκά τοι περὶ δῶκε θεὸς πολεμήϊα ἔργα,/ τοῦνεκα καὶ βουλῆ ἐθέλεις περιιδμεναι ἄλλων/ ἄλλ' οὐδ' ὅπως ἅμα πάντα δυνήσῃαι αὐτὸς ἐλέσθαι». Ο Πολυδάμας έχει καθιερωθεί ως σοφός σύμβουλος, αλλά και ως άνθρωπος με μαντικές ικανότητες (M 61-79 και 211-29). Ο Έκτορας, από την άλλη, αποτελεί αυθεντία στο στρατιωτικό τομέα και αντιδρά με περιφρόνηση ακόμη και στην ερμηνεία των οίωνων από τον Πολυδάμαντα, αντιδρά στην πρόκληση από ένα μάντη: βλ. Martin, *The Language of Heroes*, σ. 133· Barker, *Entering the Agon*, σ. 72. Η Mackie, *Talking Trojan*, σσ. 32-6, εξετάζει όλες τις περιπτώσεις όπου ο Πολυδάμας απευθύνεται στον Έκτορα, ο οποίος αντιδρά κάθε φορά διαφορετικά, όταν δε οι συμβουλές του δεν τον ικανοποιούν, τότε οργίζεται. Από την άλλη ο Πολυδάμας, παρά το ότι δεν ανήκει στην παλαιότερη γενιά, όπως ο Νέστωρ, ο συμβουλευτικός και προειδοποιητικός χαρακτήρας των λόγων του προς τον Έκτορα τον εξομοιώνει με το σοφό Αχαιό ήρωα· βλ. ιδιαίτερα σ. 33: «Poulydamas speaks gnominically when he reminds Hektor that the gods dispense different gifts to men of diverse talents (13.729-34), and, in Book 18, his speech is introduced as if it were the speech of an elder, with a formula meaning 'he spoke, having kind and wise thoughts for all of them' (δ σφιν εὐφρονέων ἀγορήσατο καὶ μετέειπεν 18.253)». Βλ. επίσης, Redfield, *Η Τραγωδία του Έκτορα*, σσ. 184-9. Ο Πολυδάμας, επομένως, τολμά να απευθύνεται στον Έκτορα με έναν πολύ δυναμικό λόγο, που στη μία περίπτωση βρίσκει ανταπόκριση, αφού εκείνος αποδέχεται την πρότασή του να μην επιτεθούν στα πλοία των Αχαιών (N 735-53), ενώ στην άλλη απορρίπτει τη συμβουλή του για υποχώρηση (M 230-1). Ο ποιητής, λουπόν, έχει ήδη διαμορφώσει τη σχέση των δύο ηρώων σε επίπεδο λόγων και επιρροής, προτού φτάσει στην τελική τους λογομαχία εδώ στο Σ, που θα είναι και η πιο καθοριστική, αφού θα είναι δημόσια και όχι ιδιωτική, ενώπιον της συνέλευσης των Τρώων. Για σημαντικά χαρακτηριστικά, τα οποία διακρίνουν σε πολιτικό επίπεδο τις συνελεύσεις στα δύο στρατόπεδα, Αχαιών και Τρώων, βλ. Barker, *Entering the Agon*, σσ. 73-4.

ανταποκρίνονται πλήρως στον ομηρικό κώδικα αξιών, σύμφωνα με τον οποίο η ικανότητα στα συμβούλια και τις συνελεύσεις συνδυάζεται με την ικανότητα στον πόλεμο και στα έργα (I 442-3)¹⁵. Η αντιδιαστολή των δύο ηρώων στη ζυγαριά των ηρωικών αξιών προδιαθέτει το ακροατήριο, και εμάς τους αναγνώστες του Ομήρου, ότι σε αυτόν τον πρώιμο αγώνα λόγων ένας από τους δύο θα είναι ο νικητής: αυτός που είναι καλύτερος στο λόγο (*μύθοισιν*) ή αυτός που υπερέχει

15. Βλ. και *Il.* Σ 104-6: «*ἀλλ' ἤμει παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης/ τοῖος ἐὼν οἷος οὐ τις Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων/ ἐν πολέμῳ· ἀγορῇ δέ τ' ἀμείνονές εἰσι καὶ ἄλλοι*», όπου ο ίδιος ο Αχιλλέας ομολογεί την υστέρησή του στο λόγο και τη σοφία (*ἀγορῇ*: στη σύναξη), σε σύγκριση με άλλους Αχαιούς ήρωες. Εκεί, όμως, όπου η υπεροχή του είναι αδιαμφισβήτητη, είναι ο πόλεμος. Ακριβώς το αντίθετο ισχυρίζεται για τον εαυτό του ο Οδυσσεύς (Τ 216-9): ότι ο Αχιλλέας τον ξεπερνά στην ανδρεία και στο κοντάρι (*ἔγχει*), αλλά αυτός είναι πολύ καλύτερος στο μυαλό, στη φρόνηση (Τ 218-9: *ἐγὼ δὲ κε σεῖο νοήματι γε προβαλοίμην/ πολλόν, ...*). Η αντιδιαστολή, επομένως, της γενναιοσύνης στον πόλεμο και της υπεροχής στο μυαλό, τη σύνεση και το λόγο, εκφράζεται ιδιαίτερα στα πρόσωπα των δύο ηρώων, Έκτορα και Πολυδάμαντα. Έτσι, μπορεί οι στίχοι της I 442-3 να αποτελούν το ιδεώδες του ομηρικού ήρωα, ωστόσο κανείς δεν ανταποκρίνεται πλήρως σε αυτό ή τουλάχιστον κανείς δε διαθέτει την αλαζονεία να ισχυριστεί κάτι τέτοιο, ακόμη και αν αυτό συμβαίνει στην πραγματικότητα, όπως στην περίπτωση του Αχιλλέα που αναδεικνύεται ιδιαίτερα εύγλωττος στην *Ιλιάδα*. Κανείς δεν είναι τέλειος! Βλ. επίσης, Detienne, *Οι κύριοι της αλήθειας στην αρχαϊκή Ελλάδα*, σσ. 196-8· Pernot, *Ἡ Ρητορική στήν Αρχαιότητα*, σσ. 20-1, ιδιαίτερα σ. 24: «... διαπιστώνουμε ὅτι στό σύστημα τῶν ἀξιών πού ἐνστερνίζεται ὁ ποιητής, ἡ ἐπιδεξιότητα τοῦ λόγου ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὑπεράνθρωπης διάστασης τῶν ἡρώων, ὅπως ἀκριβῶς ἡ δύναμη στή μάχη καί ἡ ἐπιδεξιότητα τῆς ἀριστείας. Ὑπερεκτιμημένη, ἡ εύγλωττία ἀναδεικνύεται ὡς μία πτυχή τοῦ ἀνδραγαθήματος καί τό ἔπος ὡς ἡ παραδεδεγμένη προθήκη του». Κατά τη γνώμη μας, ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αντιδιαστολής των ιδιοτήτων/χαρισμάτων του ομηρικού ανθρώπου, αποτελεί το χωρίο θ 167-75 της *Ὀδύσσειας*, τα ίδια τα λόγια του πιο εύγλωττου ήρωα των ομηρικών ἐπῶν, του Οδυσσεύα, που μας θυμίζουν εκείνα του Πολυδάμαντα στην *Ιλιάδα* (N 726-34): «Ὅτι δηλ. οἱ θεοὶ δέν δίνουν στους ἀνθρώπους ὅλα μαζί τα χαρίσματα, ομορφιά, γνώση καὶ λόγο· ὁ ἕνας εἶναι στή μορφή ἀσχημος, ἀλλά ἔχει τὴ χάρη τοῦ λόγου καὶ χαίρονται ὅσοι τον ἀκούν νὰ ρητορεύει, ξεχωρίζοντάς τον σαν θεὸ ἀνάμεσά τους. Καὶ ὁ ἄλλος μοιάζει στήν ὄψη με θεό, ὅμως δέν εἶναι χαρισματικός ὡς πρὸς τὸ λόγο». Βλ. ἐπίσης, M. Schofield, «*Euboulia in the Iliad*», *CQ* 36 (i) (1986), σσ. 8-13.

στον πόλεμο (έγχει); Αυτός που μιλάει πρώτος ή αυτός που μιλάει δεύτερος¹⁶;

Εκτός από την έννοια της εγγύτητας των δύο, της φιλίας τους, της συγχρονίας της γέννησής τους, πράγμα που ίσως δίδει και τη δυνατότητα στον Έκτορα μιας πιο ελεύθερης αποδοχής ή απόρριψης της πρότασης του συνομιλητή του, η σοφία, η σύνεση και η διορατικότητα του Πολυδάμαντα (πρβ. Ίλ. Ν 744-7), προβάλλονται επίσης με εντυπωσιακό τρόπο από τον ποιητή. Είναι η πρώτη φορά που ο ήρωας μιλάει δημόσια, σε συνέλευση, γι' αυτό και ο λόγος του αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Εμφανίζεται «ως ειδικός στην ανάλυση της στρατιωτικής κατάστασης και των δυνατοτήτων πολεμικής τακτικής και στην παρουσίαση μιας συνετής εκτίμησης των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων (ιδιαίτερα των μειονεκτημάτων) της λύσης που προκρίνει»¹⁷.

Το σκηνικό στήνεται επιδέξια. Ο χώρος είναι εκείνος της Τρωϊκής πεδιάδας (στ. 243-7), εκτός των τειχών –ενώ οι συνελεύσεις των Τρώων λαμβάνουν χώραν συνήθως εντός των τειχών και κοντά στις πύλες του κάστρου. Επομένως, έχουμε έναν όχι και τόσο καθαρά οριοθετημένο χώρο, στην πεδιάδα, δηλαδή μία αντικανονικότητα για τους Τρώες, και συγχρόνως μία αντικανονική λειτουργία του χρόνου,

16. Δεν είναι σαφές ποιο πρότυπο ακολουθείται εδώ ως προς τη σειρά των ομιλητών και του τελικού νικητή των δύο λόγων (βλ. Μπεζαντάκος, *Η ρητορική της Όμηρικης μάχης*, σ. 350), ωστόσο από την άποψη των ακροατών του οι λόγοι του Έκτορα αποτελούν διαταγές. Κανείς Τρώας δεν ομιλεί στη συνέλευση μετά απ' αυτόν, ούτε και διεξάγεται συζήτηση, η δε Τρωϊκή *άγορη* συχνά αποτελεί το μέσο για τον ήρωα, για να ανακοινώσει κάποιο σχέδιό του: Barker, *Entering the Agon*, σ. 72.

17. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 307. Βλ. I.J.F. de Jong, «Homer», στο I.J.F. de Jong και R. Nünlist, eds, *Time in Ancient Greek Literature*, Leiden and Boston 2007, σ. 22: «It should be observed that such external analepses introducing characters and objects may be inserted at their first appearance in the narrative, as in the case of Euryclea mentioned above, but may also be reserved for the moment when such a character is about to play an important role. In the case of Polydamas, for example, it is only when he makes his major warning speech, which Hector is –fatally–going to reject, that he is given an introduction (Il. 18.250-252)».

μία χρονική ανατροπή¹⁸: προτού αρχίσει η συνέλευση των Τρώων, η *πότνια Ἥρη* «ξαπόστειλε τὸν ἄξεκούραστο Ἥλιο ... νὰ γείρει στανικῶς στοῦ Ὠκεανοῦ τὸ ρέμα. Κι ἔγειρε ὁ γήλιος καὶ βασίλευε· κι οἱ παινεμένοι Ἀργίτες σκολνοῦν τὸν καταλύτη πόλεμο καὶ τὸ σκληρὸ τὸ ἀπάλε» (Σ 239-42)¹⁹. Η επίσπευση της δύσης του ηλίου

18. Η έννοια του χρόνου στο ομηρικό έπος είναι ένα θέμα για το οποίο οι επισημονικές απόψεις δίστανται. Άλλοι υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει ένα σταθερό χρονικό πλαίσιο, ούτε και κάποια αφηρημένη έννοια για την πρόσληψη του χρόνου, ότι ο χρόνος χρησιμοποιείται με τη σημασία της διάρκειας και όχι του χρονικού σημείου, γι' αυτό και ο Όμηρος δεν είναι σε θέση να περιγράψει ταυτόχρονες πράξεις, δεν υπάρχει η αίσθηση της χρονικής συνέχειας. Επίσης, η ταχύτητα με την οποία εκτυλίσσονται τα γεγονότα και η υπόθεση, δίνουν την εντύπωση συστολής του χρόνου: η επιβράδυνση των γεγονότων ή η απότομη ροή τους, η αναδρομή στο παρελθόν, η προοικονομία τους, οι ταυτόχρονες πράξεις, οι οποίες περιγράφονται και ως διαδοχικές, αποτελούν ομηρικές ποιητικές συμβάσεις σε σχέση με την πρόσληψη και τη μέτρηση του χρόνου: βλ. Κ. Αλεξοπούλου, *Μορφές χρονικότητας στον Όμηρο*, Αθήνα 2004, σσ. xvii-xviii, 3 κ.ε. Πάντως, η πλοκή της *Ιλιάδας* καλύπτει συνολικά 51 ημέρες, με πολλά από τα γεγονότα να μνημονεύονται απλώς: J. Latacz, *Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2000, σσ. 157-77 (τίτλ. πρωτ. *Homer. Der erste Dichter des Abendlandes*, Artemis & Winkler 1997). Βλ. επίσης I.J.F. de Jong, «Introduction. Narratological Theory on Time», στο de Jong και Nünlist, eds, *Time in Ancient Greek Literature*, σ. 5· της ίδιας, «Homer», στο *Time in Ancient Greek Literature*, σσ. 17-37, για μία αναθεωρημένη και πειστική άποψη για τη λειτουργία του χρόνου στον Όμηρο, σύμφωνα με την οποία ο αφηγητής και οι χαρακτήρες του παρουσιάζουν μία σταθερή συνειδητοποίηση του χρόνου, του απώτερου και πρόσφατου παρελθόντος, του παρόντος και του άμεσου μέλλοντος, ο δε χρόνος είναι πολύ σημαντικός γι' αυτούς. Η τεχνική του Ομήρου να επιλέξει το χρονικό σημείο της *Ιλιάδας* προς το τέλος του πολέμου και την πτώση της Τροίας, προσδίδει, κατά τη de Jong («Homer», σ. 19), περισσότερη δραματικότητα αλλά και θεματική ενότητα. Επίσης, «στον Όμηρο υπάρχει ένα ολόκληρο οπλοστάσιο αφηγηματικών επινοήσεων, οι οποίες συνδέονται με το χρόνο, ο δε αφηγητής αφηγείται την κύρια ιστορία γενικά με χρονολογική σειρά» (σσ. 36-7).

19. Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη και Ι. Θ. Κακριδής, *Όμηρου Ιλιάδα*, Αθήνα 1955, σ. 293. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι αυτή η *άγορη*, η συνέλευση, συγκαλείται βράδυ, ενώ οι ομηρικές συνελεύσεις διεξάγονται κατά τη διάρκεια της ημέρας και κυρίως το πρωί, αλλά και άλλα τυπικά στοιχεία των σκηνών των συνελεύσεων

και η απροθυμία του να ανταποκριθεί στη θεϊκή εντολή συντείνουν στην κρισιμότητα της κατάστασης και την τραγικότητα των στιγμών, αφού με την επανεμφάνιση του Αχιλλέα ανατρέπονται όλα και η «Διός βουλή» προσαρμόζεται σε μία νέα μῆνιν, ή μάλλον χόλον, του Αχιλλέα, αυτήν τη φορά εναντίον του Έκτορα (Σ 337: *σέθεν κταμένοιο χολωθείς*). Θεοί και άνθρωποι, ο ίδιος ο ποιητής, επανεκτιμούν τη νέα κατάσταση και προσπαθούν να προσαρμοστούν σε αυτήν. Είναι σαφές ότι εδώ, χώρος, χρόνος και λόγοι, εξυπηρετούν ένα συγκεκριμένο ποιητικό σχέδιο, αυτό το ποιητικό οικοδόμημα σχεδιάζεται και οργανώνεται πολύ προσεκτικά.

Η επανεμφάνιση λοιπόν του Αχιλλέα τρομοκρατεί τους Τρώες, γι' αυτό και συγκαλούν αμέσως συνέλευση. Η συμβουλή του συνετού Πολυδάμαντα είναι να αποσυρθούν μέσα στην πόλη και να παραμείνουν εκεί για κάποιο χρονικό διάστημα, την απορρίπτει ωστόσο ο Έκτορας οργισμένος και προτείνει να παραμείνουν στην πεδιάδα και με το ξημέρωμα να ξαναμπούν στη μάχη· ο ίδιος δε, είναι αποφασισμένος να αντιμετωπίσει τον Αχιλλέα. Όσον αφορά στη μορφή των

διαφοροποιούνται σε αυτήν την περίπτωση, όπως: συγκαλούν συνέλευση πριν ενδιαφερθούν για το δείπνο (Σ 245: *ές δ' αγορήν αγέροντο, πάρος δόρποιο μέδεσθαι*)· επίσης, κανείς από το στράτευμα δεν κάθεται κάτω στο έδαφος, όπως συνηθίζεται σε αυτές τις περιπτώσεις, αλλά όλοι τους παραμένουν όρθιοι (στ. 246-8: *όρθων δ' έσταότων αγορή γένει', ούδέ τις έτλη/ έξεσθαι· πάντας γάρ έχε τρόμος, ούνεκ' Αχιλλεύς / έξεφάνη, δηρόν δέ μάχης επέπαυτ' άλεγεινής*). Όλα αυτά τα στοιχεία προσδίδουν στη συγκεκριμένη Τρωϊκή συνέλευση το χαρακτήρα της επίσπευσης και της ανωμαλίας: Mackie, *Talking Trojan*, σ. 24· Beck, *Homeric Conversation*, σ. 191. Βλ. και Barker, *Inventing the Agon*, σσ. 72-3: «With the Trojans encamped outside their city in fear, this assembly lacks the signs of institutional security: its place is the battlefield, the time is dusk». Για την ικανότητα του Ομήρου να δημιουργήσει για εμάς ένα νοερό ποιητικό τοπίο και να παρουσιάσει την *Ιλιάδα* ως ένα ποιητικό μοντέλο του κόσμου, μία σφαίρα εντός της οποίας δρουν οι ήρωές της, μερικοί ως φωτεινά ουράνια σώματα, βλ. A.C. Purves, *Space and Time in Ancient Greek Narrative*, Cambridge 2010, σ. 2· βλ. επίσης σσ. 3-17 και 24-64 (κεφ. 1: «The Eusynoptic *Iliad*: Visualizing Space and Movement in the Poem»), όπου δίνεται έμφαση στην προοπτική ευσυνόπτου πραγμάτευσης του μύθου της *Ιλιάδας* από τον Όμηρο, όπως αυτή εξάλλου επαινείται από τον Αριστοτέλη στην *Ποιητική* του (8.1451a22-35).

δύο λόγων, πρόκειται για συνδυασμό κυκλικής και παράλληλης διάρθρωσης, η πρώτη αναδεικνύει την αφηγηματική τάση του λόγου και η δεύτερη διαφωτίζει τη ρητορική του λειτουργία²⁰.

Έτσι το πρώτο μέρος του λόγου του Πολυδάμαντα περικλείεται στο σχήμα της κυκλικής σύνθεσης (στ. 254-66). Η πρότασή του είναι στρατηγικής σημασίας, η δε έμφασή της είναι στον ίδιο τον Αχιλλέα: όσο εκείνος έλειπε, η μάχη ήταν ευκολότερη, τώρα όμως και αυτός ο ίδιος φοβάται τον Αχαιό ήρωα. Δεν πρέπει να πολεμήσουν στην πεδιάδα, έξω από την πόλη, αλλά να πολεμήσουν για την πόλη και τις γυναίκες τους. Να γυρίσουν στην πόλη, πρέπει να πεισθούν, έτσι πρέπει να γίνει (στ. 266: *ἀλλ' ἴομεν προτὶ ἄστρ, πίθεσθέ μοι· ὧδε γὰρ ἔσται*). Εδώ τελειώνει η κυκλική σύνθεση. Ο Πολυδάμας επαναλαμβάνει την αρχική συμβουλή του (στ. 254-6), στο τέλος του α' μέρους του λόγου του. Σημείο αναφοράς, αλλά και όριο των πολεμικών δραστηριοτήτων, πρέπει να είναι τα τείχη της Τροίας (στ. 256: *ἐκὰς δ' ἀπὸ τείχεός εἴμεν*: «βρισκόμαστε μακριά από τα τείχη μας», στ. 255-6: *ἄστρδε νῦν ἰέναι, μὴ μῖμνεν... / ἐν πεδίῳ παρὰ νηυσίν*, στ. 265: *ἀλλ' ἴομεν προτὶ ἄστρ*), αλλά και αυτός που τα απειλεί περισσότερο από όλους, ο Αχιλλέας (*οὐκ ἐθελήσει/ μῖμνεν ἐν πεδίῳ*: στ. 262-3)²¹. Το θέμα της *μήνιος* του Αχιλλέα, κυρίαρχο στην

20. Lohmann, «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σ. 91.

21. Ο F. Albracht, *Battle and Battle Description in Homer: A Contribution to the History of War*, London 2005, σσ. 126-7, παρατηρεί ότι με τον Αχιλλέα ως αντίπαλο η μάχη στην ανοικτή Τρωϊκή πεδιάδα δεν θα ήταν εύκολο να κερδηθεί από τους Τρώες, πράγμα που γνωρίζει πολύ καλά ο Πολυδάμας, γι' αυτό και προτείνει τη συνέχιση του πολέμου μέσα από τα τείχη. Τα τείχη της πόλης θα τους προστατεύσουν, εντός των τειχών και των πυλών τους δεν έχουν να φοβηθούν κανένα. Για τον Έκτορα, ωστόσο, η μάχη πρέπει να διεξαχθεί εκτός των τειχών και οι εχθροί να απωθηθούν στα πλοία τους· εκεί *έξω* πρέπει να δοθεί ένα τέλος στον πόλεμο. Βλ. επίσης, Purves, *Space and Time in Ancient Greek Narrative*, σσ. 24-64, η οποία εξετάζει την αντιστοιχία που υπάρχει στην *Ιλιάδα* μεταξύ πλοκής και χώρου. Και ενώ η πόλη της Τροίας εμφανίζεται ως μία αδιαπέραστη ολότητα, τη θέα της οποίας μπορεί να έχει κανείς μόνον άνωθεν, δηλαδή μόνον οι θεοί, «ο Όμηρος μας καλεί να φανταστούμε αυτή την προσεκτικά απεικονισμένη περιοχή, η οποία εκτείνεται από τα πλοία των Αχαιών έως την ακρόπολη της Τροίας, σε συγκεκριμένα ζωτικά σημεία της αφήγησης ...» (Purves, σ. 32).

Ιλιάδα, αποτελεί βασικό επιχείρημα στο λόγο του Πολυδάμαντα. Επειδή ακριβώς αυτό το θέμα έχει τώρα ανατραπεί, οι όροι του πολέμου αντιστρέφονται. Και ενώ η *μῆνις* του Αχιλλέα «συνίστατο στην απραξία του ήρωα και στα δραματικά επακόλουθά της»²², τώρα η παραίτηση από αυτήν προϋποθέτει πολεμική δράση από μέρους του και εξέλιξη της υπόθεσης του έπους²³.

Στο β' μέρος του λόγου του Πολυδάμαντα έχουμε παράλληλη σύνθεση-δομή, με τις επαναλήψεις των χρονικών προσδιορισμών (στ. 267: *νῦν μὲν νύξ...*: «τώρα η νύκτα σταμάτησε τον Αχιλλέα»· στ. 268-9: *... / αὔριον ...*: «αν μας αντικρύσει εδώ αύριο, θα μας επιτεθεί με τα όπλα του»· στ. 273-4: *.../ νύκτα μὲν εἰν ἀγορῆ σθένος ἔξομεν*: «εάν ακούσετε τα λόγια μου, θα αναθαρρέψουμε στη σύναξη τη νύκτα εμείς»· στ. 277-8: *πρῶϊ δ' ὑπηιοῖοι ...*: «και αύριο το πρωί οπλισμένοι θα σταθούμε στους πύργους μας»)²⁴. Επίσης, μία άλλη παράλληλη επανά-

22. Latacz, *Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, σ. 178.

23. Κάτι που τονίζεται ιδιαίτερα στο α' μέρος του λόγου του Πολυδάμαντα «το μέσον του οποίου καταλαμβάνει η αντιθετική διχοτόμηση», σύμφωνα με τον Lohmann («The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σ. 92): *χαίρεσκον γὰρ ἔγωγε* (στ. 259): «και εγώ χαιρόμουν, που ήταν απών ο Αχιλλέας» – *νῦν δ' αἰνῶς δειδοῖκα ποδώκεα Πηλεΐωνα* (στ. 261): «τώρα όμως φοβάμαι πολύ το γρήγορο Πηλεΐδη»· και: *ἐλπόμενος νῆας αἰρησέμεν ἀμφιελίσσας* (στ. 260): «υπήρχε η δυνατότητα να κυριεύσουμε τα πλοία» – *ἀλλὰ περὶ πτόλιός τε μαχήσεται ἡδὲ γυναικῶν* (στ. 265): «αυτός θα πολεμήσει για την πόλη και τις γυναίκες μας». Για την *μῆνιν* του Αχιλλέα και πόσο καθοριστική είναι για το σχέδιο και την πλοκή της *Ιλιάδας*, ιδιαίτερα για τη δράση του Δία και του Αχιλλέα, βλ. Latacz, *Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, σσ. 177-81.

24. Η ομηρική ημέρα, το *ἦμαρ*, είναι το χρονικό μέτρο, ο δε ομηρικός άνθρωπος έχει τη δυνατότητα ενεργοποίησης και διαμόρφωσής της· η αλληλουχία των γεγονότων και οι καθημερινές πράξεις υπολογίζονται σε ημέρες, πράγμα απαραίτητο, αφού έτσι εξασφαλίζεται η ρυθμική οργάνωση της καθημερινότητάς του. Η δε παρουσία της *Ἥοδς*, της θεάς της Αυγής, η οποία σηματοδοτεί την αρχή μιας καινούριας ημέρας, αποτελεί μία σημαντική θεϊκή μορφή χρονικότητας στον Όμηρο: Αλεξοπούλου, *Μορφές χρονικότητας στον Όμηρο*, σσ. 3-28. Βλ. επίσης, de Jong, «Homer», σ. 18, για την έμφαση που δίνει ο Όμηρος στον ερχομό της ημέρας, αλλά και στην εξέλιξή της σε σχέση με το φως του ηλίου: «At times the characters also show an explicit, indeed emotional, awareness of the passing of time, ...».

ληψη απαντά στους στίχους 270-1, στην απόδοση του υποθετικού λόγου («εάν ο Αχιλλέας μας βρει εδώ αύριο, στην ανοικτή πεδιάδα, και μας επιτεθεί, τότε θα καταλάβουμε καλά ποιος είναι. Τυχερός θα είναι εκείνος που ξεφεύγοντας θα τρέξει πίσω στο κάστρο, τους υπόλοιπους θα τους φάνε τα σκυλιά και οι γύπες»), και στο στίχο 283 («Τα σκυλιά θα τον φάνε τον Αχιλλέα προτού κυριεύσει την πόλη μας»: *πρίν μιν κύνες άργοι έδονται*). «Όσο μεγάλη και αν είναι η οργή του, δε θα του επιτρέψει ποτέ να μπει στο κάστρο μας, ούτε και να το κυριεύσει» (στ. 282-3: *είσω δ' οὐ μιν θυμός έφορμηθήναι έάσει, / οὐδέ ποτ' έκπέρσει· πρίν μιν κύνες άργοι έδονται*). Όσο και αν η περιγραφή των πολεμιστών, οι οποίοι γίνονται βορά των σκυλιών και των όρνεων, αποτελεί κοινό μοτίβο σε προειδοποιήσεις, απειλές και χλευασμούς στο ιλιαδικό έπος,²⁵ δεν παύει να είναι και ένα σημαντικό τμήμα του προοιμίου της *Ίλιάδας* (στ. 4-5). Εδώ μάλιστα βλέπουμε να συνυπάρχει με το άλλο σημαντικό θέμα του προοιμίου, εκείνο της *μήνιος* του Αχιλλέα (Σ 257: *όφρα μὲν οὗτος άνήρ Αγαμέμνονι μήνιε δίω*).

Στο λόγο του Πολυδάμαντα κυρίαρχη είναι η πόλη της Τροίας, τα τείχη της, οι πύλες της, οι πύργοι της (οι λέξεις *άστν* και *πόλις* εναλλάσσονται: 255: *άστνδε*, 265: *περι πτόλιος*, 270: *Ίλιον ίρήν*, 274-5: *άστν δέ πύργοι/ ύψηλαί τε πύλαι*, 281: *ύπό πτόλιν*. Επίσης: 256: *άπό τείχεος*, 278: *άμ πύργους*, 279: *περι τείχεος*). Η πόλη και η απειλή για την εκπόρθησή της (283: *οὐδέ ποτ' έκπέρσει*: «ποτέ δεν θα εκπορθήσει την Τροία ο Αχιλλέας»)²⁶. Η πρότασή του στοχεύει στο να απο-

25. Βλ. Edwards, *Ομήρου Ίλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 309. Για τη σημασία της λέξης *θυμός* σε αυτό το χωρίο της *Ίλιάδας*, βλ. H.N. Pelliccia, *Mind, Body, and Speech in Homer and Pindar, Hypomnemata* 107, Göttingen 1995, σ. 239 σημ. 238.

26. Όλα είναι εδώ σε αυτόν το λόγο του Πολυδάμαντα: η *μήνιος* του Αχιλλέα εναντίον του Αγαμέμνονα (στ. 257), το προοίμιο της *Ίλιάδας* με την αναφορά στο θάνατο των ομηρικών ηρώων και στα σώματά τους ως βορά των σκυλιών και των όρνεων (Α 4-5), η πόλη της Τροίας και το ρήμα *έκπέρσει*, δηλαδή η απειλή της πτώσης της να επικρέματα, αλλά και η βαθιά πεποίθηση του εταίρου του Έκτορα ότι ποτέ δεν θα συμβεί κάτι τέτοιο: *οὐδέ ποτ' έκπέρσει*.

τρέψει την τελική πτώση της Τροίας. Δύο εναλλακτικές επιλογές υπάρχουν: η πρώτη είναι να παραμείνουν εκεί, *έξω* από την πόλη τους (στ. 256: *έν πεδίω*, τονίζουμε αυτό το *έξω*), με τις ενδεχόμενες συνέπειες τις οποίες εκθέτει ο Τρώας ήρωας, και η δεύτερη, *εάν* πεισθούν από τα λόγια του (στ. 273: *εί δ' ἂν ἔμοις ἐπέεσσι πιθώμεθα κηδόμενοι περ*), είναι να υποχωρήσουν θέτοντας την επόμενη μέρα σε εφαρμογή το σχέδιο της αμυντικής στάσης στα τείχη της Τροίας. Σύμφωνα με τον Lohmann²⁷, τα δύο αντιθετικά μέρη των εναλλακτικών επιλογών έχουν μία εντελώς παράλληλη δομή, η οποία συντηρεί και τη χρονολόγηση: τη νύκτα – το επόμενο πρωί – η τύχη των Τρώων/ η τύχη του Αχιλλέα. Αυτό το β' μέρος του λόγου του Πολυδάμαντα συνδέεται με την εισαγωγική πρόταση *ᾧδε γὰρ ἔσται* (στ. 266), ο δε ομιλητής αναλύει και ζυγίζει τη μία απέναντι στην άλλη τις δύο αντικρουόμενες επιλογές: να παραμείνουν ή να υποχωρήσουν;

Συνειδητές αντιθέσεις διατρέχουν όλο το κείμενο, μέχρι και τις παραμικρές λεπτομέρειες: α) Μόνο η νύκτα είναι εκείνη η οποία συγκρατεί τον Αχιλλέα vs Τα τείχη και οι πύργοι της προστατεύουν την πόλη της Τροίας, β) Το πρωί ο Αχιλλέας θα μας πάρει είδηση και θα μας επιτεθεί· αλοίμονο σε κείνον που θα σταθεί μπροστά του, τότε θα καταλάβει ποιος είναι vs Θα σταθούμε οπλισμένοι στα τείχη μας, τόσο το χειρότερο για τον Αχιλλέα, εάν μας επιτεθεί, και γ) Οι Τρώες θα τρέχουν να σωθούν στην πόλη τους, πολλούς θα φάνε τα σκυλιά και τα όρνεα vs Ο Αχιλλέας θα οπισθοχωρήσει στα πλοία, αλλιώς θα τον φάνε τα σκυλιά²⁸.

Στο β' μέρος του λόγου του ο Πολυδάμας εκθέτει ρεαλιστικά τα γεγονότα, όπως θα έκανε ένας «θεωρητικός του πολέμου»²⁹. Η επιλογή της δομής αυτού του λόγου έγινε συνειδητά από τον ποιητή και αυτό φαίνεται από το ότι την υιοθετεί δύο ακόμη φορές. Η μία είναι στο λόγο του Έκτορα, εδώ στο Σ, ο οποίος στις λεπτομέρειές του αντικα-

27. «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σσ. 92-3.

28. Lohmann, «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σσ. 92-3. Βλ. και Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σσ. 309-11.

29. Lohmann, «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», σσ. 93-4.

τοπνρίζει τον προειδοποιητικό λόγο του συνομιλητή του, στο δε β' μέρος του ακολουθεί και το ίδιο χρονολογικό σχήμα.

Απέναντι στην πρόταση του Πολυδάμαντα ο Έκτορας εκθέτει το δικό του στρατηγικό σχέδιο. «Ο λόγος του αναιρεί έντεχνα εκείνον του Πολυδάμαντα, σχεδόν τον παρωδεί στη δομή και την επιχειρηματολογία, μερικές φορές και στο λεξιλόγιο, και αμφισβητεί τα κίνητρά του»³⁰. Έτσι και εδώ το α' μέρος του λόγου (στ. 285-96) είναι σε κυκλική διάρθρωση: Δεν συμφωνεί καθόλου με τη συμβουλή του συνομιλητή του να επιστρέψουν στην πόλη, αρκετά παρέμειναν στριμωγμένοι μέσα στους πύργους. Μπορεί η Τροία να ήταν πλούσια στο παρελθόν, όμως τώρα όλοι οι θησαυροί της έχουν εξαφανιστεί εξαιτίας του θυμού του Δία. Μπρός στο λαό δεν πρέπει ο Πολυδάμας να ξεστομίζει τέτοιες απόψεις, τώρα που ο Δίας πρόκειται να χαρίσει δόξα σ' αυτόν, δηλαδή στον Έκτορα. Κανείς Τρώας δεν πρόκειται να πεισθεί. Το β' μέρος του λόγου του Έκτορα (στ. 297-309) μπορεί να μην περιέχει τις εναλλακτικές προτάσεις που περιείχε ο λόγος του Πολυδάμαντα, ωστόσο «η προτεινόμενη πορεία δράσης διαιρείται και πάλι σε τρία μέρη»: α) Τώρα να δειπνήσει όλο το στράτευμα, στο λόχο του ο καθένας, να κρατήσουν βάρδιες όλοι ξύπνιοι (να τοποθε-

30. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 311 με βάση τον Lohmann (σσ. 93-4). Μάλιστα, οι δύο πρώτοι στίχοι του λόγου του Έκτορα (284-5) είναι ίδιοι με τη ραψ. Μ 230-1, όπου έχουμε μία ακόμη περίπτωση απόρριψης της πρότασης του Πολυδάμαντα για υποχώρηση. Βλ. και Redfield, *Η Τραγωδία του Έκτορα*, σσ. 184-9, όπου ο Πολυδάμας είναι μία μορφή την οποία δημιουργεί ο ποιητής, για να «δραματοποιήσει τη σχέση του ήρωα με τον εαυτό του», «λειτουργεί ως δεύτερος εαυτός [alter ego] του Έκτορα, ως φωνή προειδοποίησης ή συστολής» (σ. 184). Όμως «ο Πολυδάμας, σε τελευταία ανάλυση, δεν έχει κάποιο εναλλακτικό σχέδιο για να νικήσει τους Έλληνες· μπορεί μόνο να συμβουλεύσει σύνεση. Ο ίδιος δεν είναι πρωταγωνιστής· είναι απλώς ένας σύμβουλος. Ακόμη κι αν ο Έκτωρ εισακούσει τη συμβουλή του, η ευθύνη εξακολουθεί να βαρύνει τον Έκτορα» (σ. 187). Για το ρόλο του Πολυδάμαντα στην *Ιλιάδα* βλ. και Schofield, «*Euboulia in the Iliad*», σσ. 18-21, ιδιαίτερα 18-9: «He has no interesting associations or history, no distinctive personality, no memorable acts of valour to his credit. 'He exists in the *Iliad* only on the Great Day of Battle': and his existence is entirely functional».

τήσουν σκοπιές) και να μη νοιάζονται και πολύ για τις περιουσίες τους στην πόλη (στ. 297-302). β) Πρωί, τα ξημερώματα, θα αντιμετωπίσουν τους Αχαιούς σε μάχη δίπλα στα κοίλα πλοία τους (στ. 303-4). γ) (Επίλογος) Αν αλήθεια ο Αχιλλέας επιστρέψει, τόσο χειρότερα γι' αυτόν. Ο Έκτορας δεν θα τον αποφύγει, αλλά θα σταθεί απέναντί του και ένας από τους δύο θα νικήσει (στ. 305-9)³¹.

Η αναφορά στον πλούτο της Τροίας παρουσιάζεται με μία «περίτεχνη ειρωνεία». Ο Έκτορας είναι σαφής: «Δεν υπάρχει πια η πλούσια Τροία, η *πολύχρυσος* και *πολύχαλκος*, τί θα υπερασπιστούμε, και αν κάποιος από τους Τρώες διαθέτει ακόμα πλούτο, ας τον μοιράσει στον κόσμο, να τον χαρούν αυτοί καλύτερα παρά οι Αργείοι». Αποτελεί αυτό το σημείο του λόγου του Έκτορα μία έκκληση στη λαϊκή απληστία, μία δημαγωγία; Βέβαια, η αισιοδοξία, αλαζονική έστω, του ήρωα είναι θετική για το ηθικό του στρατού του³². Εξάλλου, ο Έκτορας εννοεί και κάτι άλλο πολύ πιο σημαντικό: «Τώρα που ο Δίας θα μου δώσει δόξα, εσύ μου λες να γυρίσω στην πόλη; Αυτή η πόλη έχει χάσει πάρα πολλά, δεν είναι η πόλη που ήξερες, δεν είναι πια το οχυρό των πολιτών της, δεν μπορεί πια να τους προστατεύσει».

Στον τελευταίο στίχο του πρώτου μέρους του λόγου του Έκτορα η φράση *ού... επιπέσεται* (στ. 296) αντικρούει το *πίθεσθέ μοι* του Πολυδάμαντα που βρίσκεται στον αντίστοιχο στίχο, στο τέλος της δικής του έκκλησης (266). Και οι δύο ήρωες επικαλούνται την πειθώ, ο μεν Πολυδάμας στους στ. 266: *άλλ' ἴομεν προτι ἄστν, πίθεσθέ μοι*, και 273: *εἰ δ' ἂν ἐμοῖς ἐπέεσσι πιθώμεθα κηδόμενοί περ*, ο δε Έκτορας αντικρούει την έκκληση για πειθώ του Πολυδάμαντα στους στίχους 296-7: *ού γάρ τις Τρώων επιπέσεται· ού γάρ ἔάσω. /άλλ' ἄγεθ' ὡς ἂν ἐγὼ εἶπω, πειθώμεθα πάντες*. Από δύο φορές ο καθένας επικαλείται τη δύναμη της πειθοῦς. Μάλιστα ο Έκτορας είναι πιο κατηγορηματι-

31. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σσ. 311-4.

32. Ο Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 316, παρατηρεί ότι τα αρχαία σχόλια επιχειρούν να ερμηνεύσουν την επιδοκιμασία των Τρώων παραθέτοντας διάφορους λόγους, μερικοί από τους οποίους είναι απίθανοι (*άνοια βαρβαρική, ἢ ἐλπίς τοῦ δημοβορῆσαι*), νεότεροι δε σχολιαστές αποδίδουν την πειθώ του Έκτορα στην αποτελεσματική δημαγωγία του.

κός, αλαζονικά αισιόδοξος για την ετυμγορία των στρατιωτών: «Κανείς από τους Τρώες (οὐ γάρ τις Τρώων) δεν θα πεισθεί από σένα. Δεν θα τον αφήσω»³³. Πράγματι, κανένας, *οὐ τις*, δεν πείσθηκε από τα λόγια του Πολυδάμαντα, *ὃς ἐσθλὴν φράζετο βουλὴν* (στ. 313). Το επίθετο *ἐσθλός* είναι από τις πιο ισχυρές λέξεις στην ομηρική γλώσσα, μαζί με το *ἀγαθός*, για να επαινεθεί κάποιος, ενώ για να επικριθεί το επίθετο *κακός*³⁴. Στην περίπτωση του Πολυδάμαντα (*ὃς ἐσθλὴν φράζετο βουλὴν*: έδινε σωστή συμβουλή, συνετή) και του Έκτορα (*κακὰ μητόωντι*: έδινε λανθασμένη συμβουλή), δεν πρόκειται μόνο για τους χαρακτήρες των προσώπων και τις ηθικές αξίες τις οποίες υπηρετούν, αλλά για την επικείμενη δράση και εξέλιξη, η οποία καταλήγει στη δολοφονία του Έκτορα³⁵. Επικρατεί η δημαγωγία του Έκτορα, ο Επίλογος του οποίου δίνει έμφαση στο πρόσωπο του Αχιλλέα (στ. 305-9): «Αν ο Αχιλλέας επιστρέψει, θα τον πολεμήσω». Ο Αχιλλέας. Είναι ό,τι πανικοβάλλει τους Τρώες πιο πολύ. Μόλις πριν από λίγο εμφανίστηκε σαν ένας θεός του πολέμου και σκόρπισε τέτοιο πανικό ανάμεσά τους που όλοι ετράπησαν σε φυγή (Σ 203-31).

Κατά τη γνώμη μας, το πειστικότερο επιχείρημα του Έκτορα είναι

33. «Το τελευταίο και απότομο *οὐ γάρ εἶσω* –ας σημειωθεί η επανάληψη *οὐ γάρ*– είναι σχεδόν μία παρωδία της φράσης *ὄδε γὰρ ἔσται*, με την οποία καταλήγει ο Πολυδάμαντας»: Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 313. Για τη χρήση από τον ομιλητή προστακτικής β' ή γ' προσώπου ή υποτακτικής α' προσώπου, για να εκφράσει πρόταση, συμβουλή ή εντολή, καθώς και για τη δομή του λόγου με μία αρχική πρόταση, αναδρομή σε όσα έχουν συμβεί, επαναφορά στο παρελθόν και επανάληψη της αρχικής πρότασης, βλ. Μπεζαντάκος, *Η ρητορική τῆς Ομηρικῆς μάχης*, σσ. 96-7.

34. Βλ. A.W.H. Adkins, *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα. Από τὸν Όμηρο ὡς τὸν πέμπτον αἰώνα*, Αθήνα 2010, σ. 44 (τίτλ. πρωτ. *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*, London 1972). Για τον ομηρικό ηρωϊκό κώδικα αξιών βλ. επίσης, Schofield, «*Euboulia in the Iliad*», σσ. 13-8.

35. Σύμφωνα με τον Griffin, «The Speeches», σ. 167, οι ομηρικοί λόγοι όχι μόνο χρησιμοποιούν σε σημαντικό βαθμό διαφορετικό ύφος, λεξιλόγιο και λογοτυπική γλώσσα από την αφήγηση, αλλά οι ομιλητές εκφράζουν δυνατές και καθαρές ηθικές κρίσεις, διαδραματίζοντας έτσι έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην καθοδήγηση της γνώμης του ακροατηρίου, πράγμα το οποίο δεν συμβαίνει στο αφηγηματικό μέρος.

η αυτοπεποίθησή του ότι θα αντιμετωπίσει τον Αχιλλέα. Ο ήρωας αποτελεί τη φωνή της εγγύησης για προστασία από τον εχθρό, για γενναία και αποφασιστική αντιμετώπισή του³⁶. Αισθανόμενος, ίσως, ότι έχει κερδίσει το ακροατήριό του, ο Έκτορας επαναλαμβάνει τα λόγια του Πολυδάμαντα των στίχων 277-8 (*πρωῖ δ' ὑπηοῖοι σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες/ στησόμεθ' ἄμ πύργους*), πιθανώς κοροϊδευτικά (303-4: *πρωῖ δ' ὑπηοῖοι σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες/ νησὶν ἐπι γλαφυρῆσιν ἐγείρομεν ὄξυν Ἄρηα*): (Πολυδάμας) «Καὶ τὸ πουρνό, τὰ ξημερώματα, συνάρματοι θὰ πᾶμε/ καὶ θὰ σταθοῦμε ἀπὰ στοὺς πύργους μας, κι ἀλί του ἀπ' τὰ καράβια/ ἂν ἔρθει ἐδῶ κι ἀνοίξει πόλεμο στὸ καστροτεῖχι γύρα! / Πίσω στὰ πλοῖα θὰ γύρει» (στ. 278-80: *τῷ δ' ἄλγιον, αἶ κ' ἐθέλησιν ἐλθὼν ἐκ νηῶν/ ... / ἄψ πάλιν εἶσ' ἐπὶ νῆας*). (Και ο Έκτορας): «Καὶ τὸ πουρνό, τὰ ξημερώματα, συνάρματοι θὰ πᾶμε/ τὸν ἄγγιον Ἄρη νὰ σηκώσουμε **μπρὸς στὰ βαθιὰ καράβια**. Κι ἂν ὁ Αχιλλέας μαθῆς ὁ ἀντρόνυχος **ἀπ' τὰ καράβια ἀσκώθη,**/ ἀλί του, ἂν κάμει νὰ ῥθει!» (στ. 304-6: *νησὶν ἐπι γλαφυρῆσιν ... /... παρὰ ναῶφιν ἀνέστη δῖος Ἀχιλλεύς,/ ἄλγιον, αἶ κ' ἐθέλησι*)³⁷. Επίσης, επαναλαμβάνεται και στους δύο λόγους η φράση *ἄλγιον, αἶ κ' ἐθέλησιν*: στην περίπτωση του Πολυδάμαντα (στ. 278: *τῷ δ' ἄλγιον, αἶ κ' ἐθέλησιν*) τίθεται κάπως ἀόριστα, χωρίς αναφορὰ σε συγκεκριμένο πρόσωπο («αλοίμονο σε κείνον που θα θελήσει»), ενώ στην περίπτωση του Έκτορα συγκεκριμενοποιείται στο πρόσωπο του Αχιλλέα (στ. 305-6: *Ἀχιλλεύς,/ ἄλγιον,*

36. Ο Martin, *The Language of Heroes*, σσ. 133-4, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀποφασιστικότητα τοῦ Ἐκτορα ἐνώπιον τῶν ἀκροατῶν τοῦ, που εἶναι οἱ Τρῶες πολεμιστῆς, εἶναι ἡ αἰτία περιφρόνησης ἀπὸ μέρους τοῦ ἀκόμη και τῶν οἰωνῶν και οἰοιοῦδηποτε προφητικοῦ λόγου προέρχεται ἀπὸ τὸν Πολυδάμαντα (M 239-40). Αὐτὸ που τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ κάνει τα σωστά βήματα σε ἐπίπεδο πολεμικοῦ σχεδιασμοῦ. Γι' αὐτὸ και συνεχῶς δίνει διαταγές, παραγγέλματα, ὅπως θα ἔκανε ἕνας στρατιωτικὸς ἀρχηγός, ἀν και δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι προστάζει πρῶτα ἀπ' ὅλους τὸν εαυτὸ τοῦ: «And Hektor, when he commands, seems to order primarily himself. No other speaker makes explicit so consistently the next moves he intends to make. Hektor's return to Troy shows him always talking about directions» (σ. 134).

37. Edwards, *Ὁμηρὸν Ἰλιάδα: Κείμενο και Ἑρμηνευτικὸ Ὑπόμνημα*, σσ. 314-5. Ἡ μετὰφραση εἶναι τῶν Καζαντζάκη-Κακριδῆ, *Ὁμηρὸν Ἰλιάδα*, σσ. 294-5, ὅπως και ὅλες οἱ μετὰφράσεις που ἀκολουθοῦν.

αἶ κ' ἐθέλησι: «αλοίμονο στον Αχιλλέα, αν κάμει νά' ρθει»).

Η τραγική όμως ειρωνεία έγκειται στην πλάνη του Έκτορα και στην πλάνη των Τρώων. Η ενισχυμένη αυτοπεποίθηση του ήρωα, ο οποίος αγνοεί ότι ο Δίας δεν θα συνεχίσει να τον υποστηρίζει, δεν πατάει σε στέρεο έδαφος και θα είναι πια πολύ αργά, όταν θα έχει συνειδητοποιήσει την αλήθεια (X 301-3)³⁸. Ήδη οι σκέψεις του Έκτορα στο μονόλογό του παρακάτω στη ραψωδία X, ενώ περιμένει τον Αχιλλέα για την τελική σύγκρουση, ανταποκρίνονται στο λόγο του εδώ στη Σ: διαλογίζεται ότι, εάν έμπαινε στο κάστρο μέσα, ο πρώτος που θα τον ντρόπιαζε θα ήταν ο Πολυδάμας, ο οποίος το προηγούμενο μόλις βράδυ, όταν σηκώθηκε ξαφνικά επάνω ο Αχιλλέας, τον συμβούλευε να οδηγήσει τους Τρώες μέσα στο κάστρο· θα ήταν έτσι πιο κερδισμένοι. Μα αυτός δεν τον άκουσε. Τώρα πολλοί από εκείνους είναι νεκροί. Είναι θέμα ντροπής πια γι' αυτόν, *έλεγχείης* (βλ. X 99-103: «ὦ μοι ἐγὼν, εἰ μὲν κε **πύλας καὶ τείχεα** δύω, / Πουλυδάμας μοι πρῶτος **έλεγχείην** ἀναθήσει, / δς μ' ἐκέλευε Τρωσὶ **ποτὶ πτόλιν** ἠγήσασθαι / **νύχθ'** ὕπο τήνδ' ὀλοήν, ὅτε τ' ὄρετο δῖος Ἀχιλλεύς. / **ἀλλ' ἐγὼ οὐ πιθόμην**. ἦ τ' ἂν πολὺ κέρδιον ἦεν»). Εντός της πόλης, για άλλη μία φορά, υπάρχει ασφάλεια, τα τείχη και οι πύλες της είναι ικανά να σώσουν τον Έκτορα, όμως ο ήρωας δεν θα κάνει αυτήν την επιλογή. Με την απόφασή του αυτή, βέβαια, συνδέεται και το κυνήγι του *κῦδος*, της δόξας: «Τώρα, τοῦ Κρόνου ὁ γῖος τοῦ πίβουλου ποῦ πλάϊ στά πλοῖα μοῦ δίνει/ δόξα νὰ πάρω, καὶ στὴ θάλασσα νὰ σπρώξω τοὺς Ἀργίτες, / μπρὸς στὸ λαὸ βουλές, ἀνέμυαλε, μὴν ξεστομίζεις τέτοιες!» (Σ 293-5: νῦν δ' ὅτε *πέρ μοι ἔδωκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω/ κῦδος ἀρέσθ' ἐπὶ νηυσί, θαλάσση τ' ἔλσαι Ἀχαιοῦς, / νήπιε, μηκέτι ταῦτα νοήματα φαῖν' ἐνὶ δήμῳ*)³⁹. Μόνο με το θάνατό του θα επιτευχθεῖ αυτός ο στόχος, ένας θάνατος που γνωρίζουμε πολύ καλά ότι θα προέλθει από τον Αχιλλέα. Επομένως, *νήπιος* και *κῦδος* ανήκουν στη γλώσσα της *πειθοῦς*, τη δύναμη της οποίας έχει τώρα στα χέρια του ο ίδιος ο ποιητής/αφηγητής

38. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 313.

39. Ο Έκτορας, με ανάλογη γλώσσα, δείχνει μία συνέπεια στα λόγια και στις πράξεις, τόσο στη ραψ. Σ όσο και στη X. Για τη σημασία της λ. *έλεγχείη* στα ομηρικά έπη βλ. Adkins, *Ήθικες άξίες και πολιτική συμπεριφορά στην άρχαία Ελλάδα*, σσ. 44 κ.ε.

για την πραγματοποίηση του ποιητικού του σχεδίου⁴⁰.

«Αὐτὰ εἶπεν ὁ Ἴχτορας, καὶ χούγιαξαν οἱ Τρῶες συναγρικόνοντας,
οἱ ἀνέμυαλοι! Τὸ νοῦ τοὺς σάλεψε τότε ἡ Ἀθηνὰ ἢ Παλλὰδα,
ποῦ πήγαν κι ἄκουσαν τὸν Ἴχτορα, στραβὴ κι ἄς εἶχε γνώμη,
ὅμως κανεὶς τὸν Πολυδάμαντα, ποῦ γνωστικὰ ἐμιλοῦσε» (ὃς ἐσθλὴν φράζετο βου-
λήν)· η ἀντίδραση του πλήθους των στρατιωτῶν εἶναι μαζική, προ-
φανῶς δια βοῆς (κελάδησαν: οχλοβοή), εἶναι υπέρ του Ἴχτορα⁴¹. Εἰ-

Η Mackie, *Talking Trojan*, σσ. 123-4, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἴχτορας δύο φορές ἀπορρίπτει τὴν πρόταση διάσωσης τῆς πόλης, ἡ ὁποία γίνεται ἀπὸ τὸν Πολυδάμαντα, αὐτὴ δε ἡ στάση του ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ στρατηγικὴ υπεράσπιση τῆς πόλης του, λόγω τῆς ἐπιδίωξης του προσωπικοῦ του κλέους. Το κινήγι τῆς δόξας ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπὸ τα λόγια του στους στ. Σ 293-5, ἀλλὰ καὶ παρακάτω στη ραψ. Χ 304-5, ὅπου προτιμᾶ να πεθάνει ἐνδοξα καὶ ἀγωνιζόμενος, ὁ δε θάνατός του να εἶναι ἀποτέλεσμα γενναίων πράξεων που θα θυμούνται οἱ μελλοντικὲς γενιές (μη μᾶν ἀσποῦδι γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην, / ἀλλὰ μέγα βέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι): «Ὅμως νὰ μὴ χαθῶ ἀπολέμιστα κι ἀδόξαστα, πρὶν κάμω/ ἔργο τρανὸ, ποῦ κι οἱ μελλούμενες γενιές νὰ τό θυμούνται!»· βλ. ἰδιαιτέρα Mackie, *Talking Trojan*, σ. 166: «The *kleos* Hektor gets within Troy, which he fears he will lose by fighting Achilles in front of the city, is insignificant in comparison with the universal *kleos* of Homeric poetry. ... Just as Hektor rejects the local *kleos* 'praise, fame' of the Trojans, so too Achilles rejects the *timē* 'honor' of the Achaeans in favor of something greater»· βλ. ἐπίσης, Schofield, «*Euboulia* in the *Iliad*», 18-21.

40. Ο χαρακτηρισμὸς *νήπιε*, «ἀνόητε», μπορεῖ να ἀποτελεῖ ἓνα ξεσπασμα ἀποδοκιμασίας καὶ ἐπιπλήξης πρὸς τὸν Πολυδάμαντα, ὅμως, σύμφωνα με τὸν Edwards (Ομήρου *Ιλιάδα: Κείμενο καὶ Ἑρμηνευτικὸ Ὑπόμνημα*, σ. 213), φανερώνει συγχρόνως καὶ «ρητορικὴ ἀπέχθεια πρὸς τὸ συνομιλητὴ του». Πράγματι, τα συμφραζόμενα του στίχου 295 παραπέμπουν σε πιθανὴ δημόσια παραπλάνηση μέσω του λόγου (μηκέτι ταῦτα νοήματα φαῖν' ἐνὶ δήμῳ).

41. Σ 310-3: Ὡς Ἴχτωρ ἀγόρευ', ἐπὶ δὲ Τρῶες κελάδησαν, / νήπιοι· ἐκ γὰρ σφεων φρένας εἴλετο Παλλὰς Ἀθήνη./ Ἴχτορι μὲν γὰρ ἐπήνησαν κακὰ μητιόοντα, / Πολυδάμαντα δ' ἄρ' οἱ τις, ὃς ἐσθλὴν φράζετο βουλὴν. Ὁρθά παρατηρεῖ ἡ Mackie, *Talking Trojan*, σ. 94, ὅτι ὁ ἐπαινος θα ταιριαζε περισσότερο ἀπο τὸν κέλαδον (θόρυβο, ταραχὴ) στο πλαίσιο μιᾶς συνέλευσης (πρβ. ἐπήνησαν στο στ. 312), ὡστόσο τὸ ρῆμα κελάδησαν χρησιμοποιεῖται με μίᾳ μάλλον κριτικὴ διάθεση ἀπὸ μέρους του ἀφηγητῆ, ὁ ὁποῖος προχωρεῖ στο ἀρνητικὸ σχόλιό του για τὸς Τρῶες με τὸ χαρακτηρισμὸ *νήπιοι*, ἐπαναλαμβάνοντάς τον καὶ περιφραστικὰ με τὴν ἐμπλοκὴ τῆς θεϊκῆς παρέμβασης καὶ συγκεκριμένα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς (Σ 311: «Τὸ νοῦ τοὺς σάλεψε τότε ἡ Ἀθηνὰ ἢ Παλλὰδα»).

ναι ο ομιλητής, ο οποίος επιτυγχάνει να κατευθύνει τη γνώμη του πλήθους. Ωστόσο οι επευφημίες τους έρχονται σε αντίθεση με την κρίση του ποιητή/αφηγητή, η οποία διατυπώνεται έντονα και κατηγορηματικά με τη χρήση ενός πολύ χαρακτηριστικού αφηγηματολογικού σήματος υποδήλωσης της γνώμης του. Είναι ο χαρακτηρισμός *νήπιος* για τους Τρώες (στ. 311), με το ελαφρυντικό της υποθετικής θεϊκής παρέμβασης, ο οποίος συμπληρώνεται με την αντιδιαστολή των δύο χαρακτήρων, Πολυδάμαντα και Έκτορα, ως εκπροσωπούντων την *έσθλην βουλήν*, τη σωστή συμβουλή, και τη λανθασμένη γνώμη αντίστοιχα (*κακά μητιόωντι*). Η δεύτερη αποβαίνει νικητής στο πεδίο της *πειθοῦς*. Φαίνεται ότι για τον αφηγητή οι λόγοι αυτοί έχουν διαφορετική σημασία απ' ό,τι για τα πρόσωπα του ποιήματος. Η χρήση εκφράσεων «με το *νήπιος* είναι ένας χαρακτηριστικά ομηρικός τρόπος προαναγγελίας προβλημάτων που αφορούν κάποιο χαρακτήρα, ο οποίος δεν γνωρίζει την έκβαση μιας ενέργειας, αλλά και έμφασης στην αξιολύπητη ματαιότητα των ανθρωπίνων σχεδίων»⁴². Είναι ενδιαφέρουσα εδώ η χρήση του και από τον έναν από τους δύο αντιμαχόμενους ρητορικά χαρακτήρες, τον Έκτορα, ο οποίος προηγουμένως αποκάλεσε τον Πολυδάμαντα *νήπιον* (στ. 295: *νήπιε, μηκέτι ταῦτα νοήματα φαῖν' ἐνὶ δήμῳ*: «μπρὸς στό λαὸ βουλές, ἀνέμυαλε, μὴν ξεστομίζεις τέτοιες»), ο δε αφηγητής τον παραλαμβάνει και τον ανταποδίδει έμμεσα στον Έκτορα, χαρακτηρίζοντας ανόητους τους Τρώες, οι οποίοι πείσθηκαν απ' αυτόν.

Έτσι, σε αυτό το πολύ κρίσιμο σημείο της επικής αφήγησης, ανάλογα έντονη είναι και η υποδήλωση του ρόλου του αφηγητή με μία προκαταβολική, συγχρόνως και συμπερασματική, απόρριψη εκ μέρους του μιας άστοχης και μοιραίας πρότασης. Έχουμε συγχρόνως και μία διεύρυνση του αφηγηματικού ορίζοντα, αφού ο ποιητής αποκαλύπτει βαθμιαία το συνολικό σχέδιο της *Ιλιάδας*. Λανθάνει δηλαδή εδώ μία τάση ενσωμάτωσης του γενικότερου θέματος του Τρωϊκού μύθου, του θέματος της άλωσης της Τροίας, το οποίο οικοδομείται

42. Edwards, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, σ. 316· βλ. και σσ. 74-5.

για τα καλά. Ο ποιητής πορεύεται με συνέπεια στην κύρια αφηγηματική γραμμή εξέλιξης, με βάση το αρχικό του σχέδιο όσον αφορά στην πλοκή της *Ιλιάδας*. Οι δε λόγοι των δύο ηρώων και οι συνέπειές τους εντάσσονται στο ευρύτερο σχέδιό του, προοικονομώντας τη μελλοντική δράση, ο ίδιος δε τοποθετείται στο μέσον με μία κριτική αποτίμηση της κατάστασης ή μάλλον με μία αρνητική αξιολόγηση της ετυμηγορίας του πλήθους.

Ο Αχιλλέας αποτελεί τη μεγίστη απειλή, αυτός είναι το σημείο αναφοράς στους δύο λόγους: (Πολυδάμας) νῦν δ' αἰνῶς δεῖδοικα ποδώκεα Πηλεΐωνα: «Μά τώρα τοῦ Πηλέα τό γρήγορο τό γιῶ φριχτά τρομάζω» (στ. 261). (Εκτορας) εἰ δ' ἔτεδν παρὰ ναῦφιν ἀνέστη δῖος Ἀχιλλεύς, / ἄλιον, αἰ κ' ἔθέλησι, τῶ ἔσσειται· σὸ μιν ἔγωγε / φεύζομαι ἐκ πολέμοιο δυσηχέος, ἀλλὰ μάλ' ἄντην / στήσομαι, ἧ κε φέρησι μέγα κράτος, ἧ κε φεροίμην: “Κι ἂν ὁ Ἀχιλλέας μαθὲς ὁ ἀντρόψυχος ἀπ' τὰ καράβια ἀσκώθη, / ἀλί του, ἂν κάμει νά' ρθει! Ἀντίκρου του δειλιώντας δὲ θά φύγω / ἀπ' τὸν κακόκραχτο τὸν πόλεμο, μόν' θά σταθῶ μπροστά του, / καὶ ποιὸς τὸ ξέρει ποιὸς θά κέρδιζε, γιὰ αὐτὸς γιὰ ἐγώ, τὴ νίκη” (στ. 305 κ.ε). Η σύγκληση της συνέλευσης ἔγινε εσπευσμένα, κατὰ τη διάρκειά της οἱ Τρώες παραμένουν ὀρθιοὶ καὶ ἐντρομοί, οὐνεκ' Ἀχιλλεύς ἐξεφάνη (πάντας γὰρ ἔχε τρόμος, οὐνεκ' Ἀχιλλεύς / ἐξεφάνη: στ. 247-8). Σε αὐτὸ ακριβῶς τὸ ἰλιαδικὸ πρότυπο παραπέμπει καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης στὸ ἀλληγορικὸ τοῦ ποίημα *Τρώες* (στ. 1-8):

*Εἶν' ἡ προσπάθειές μας, τῶν συφοριασμένων·
εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Κομάτι κατορθώνουμε· κομάτι
παίρνομι' ἐπάνω μας· κι ἀρχίζουμε
νά' χουμε θάρρος καὶ καλὲς ἐλπίδες.*

*Μὰ πάντα κάτι βγαίνει καὶ μᾶς σταματᾷ.
Ὁ Ἀχιλλεύς στὴν τάφρον ἐμπροστὰ μας
βγαίνει καὶ μὲ φωνὲς μεγάλες μᾶς τρομάζει.—⁴³*

43. Κ.Π. Καβάφης, *Τὰ Ποιήματα, Α' (1897-1918)*, Νέα ἐκδόση τοῦ Γ.Π. Σαββίδη, Ἀθήνα 1991, σ. 32· στὴν παράθεση μέρους ἀπὸ το συγκεκριμένο ποίημα ἀκο-

Η αγωνία του κοινού διοχετεύεται προς την κατεύθυνση του Έκτορα, ως μου επιτραπεί ωστόσο να υποστηρίξω ότι είναι και προς την κατεύθυνση του ποιητή και του έργου του, της δικής του πειθοῦς, για την πραγματοποίηση ενός σχεδίου σε μεγάλη κλίμακα, που είναι η ίδια η πτώση της Τροίας. Με την καθοδήγηση του ποιητή η αφηγηματική γραμμή παραμένει σταθερή στη συνείδηση του ακροατή. Η επανεμφάνιση του Αχιλλέα, λίγο πριν από τη συνέλευση, με τη δημιουργία μιας πύρινης εικονοποιίας, παρέπεμπε με σχετικές παρομοιώσεις στην ίδια την πυρπόληση της Τροίας (Σ 203 κ.ε). Αυτήν ακριβώς τη διάσταση συνέλαβε και ο Καβάφης στη δική του εκπληκτική ανάγνωση του συγκεκριμένου σημείου της 18^{ης} ραψωδίας της *Ιλιάδας*, στην τελευταία στροφή των *Τρώων* (στ. 18-21), όπου «δραματοποιούνται οι θρήνοι του Πριάμου και της Εκάβης στη Χ και στην Ω ραψωδία και όπου μεταφερόμαστε από το προσωπικό και βιωματικό στο συλλογικό και μυθολογικό επίπεδο»⁴⁴:

*Ὅμως ἡ πτώσις μας εἶναι βεβαία. Ἐπάνω,
στὰ τείχη, ἄρχισεν ἤδη ὁ θρῆνος.
Τῶν ἡμερῶν μας ἀναμνήσεις κλαῖν κ' αἰσθήματα.
Πικρὰ γιὰ μᾶς ὁ Πρίαμος κ' ἡ Ἐκάβη κλαῖνε.*

Οι ομηρικοί λόγοι προσθέτουν συμπληρωματικές φωνές στην παρουσίαση αντικρουόμενων εκδοχών των γεγονότων, αλλά σε τελευταία ανάλυση εκπροσωπούν την αυθεντική φωνή του ποιητή, τη δύναμη της δικής του ρητορικής και πειθοῦς. Ο ποιητής είναι αυτός που θα πείσει για το δικό του σχέδιο, το οποίο πρέπει να είναι το πιο έγκυρο

λουθούμε την ορθογραφία αυτής της έκδοσης. Βλ. *Ιλιάδος* Σ 215: *σὴ δ' ἐπὶ τάφρον ἰὼν ἀπὸ τείχεος*, και 217-8: *ἐνθα στάς ἦῶσ', ... / ... ἀτὰρ Τρῶεσσιν ἐν ἄσπετον ὄρσε κυδοιμόν*. Ο J. Griffin, *Ὁ Ὅμηρος γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο*, Ἀθήνα 1999, σσ. 72-4 (τίτλ. πρωτ. *Homer on Life and Death*, Oxford 1980), διακρίνει το υπερφυσικό στοιχείο στη σκηνή αυτή 'επιφάνειας' του Αχιλλέα, που συνιστούν η τρομακτική του όψη και η δυνατή του κραυγή, τα οποία ωθούν «τόν φυσιολογικό ήρωισμό του σέ ιδιαίτερο βαθμό καί ἔνταση».

44. Δ.Ν. Μαρωνίτη, «Η πτώσις μας είναι βεβαία», *Απολίτιστα μονοτονικά, Το Βήμα*, Κυριακή 23 Ιουνίου 2013.

και αποδεκτό. Ο πόλεμος θα συνεχιστεί στην Τρωϊκή πεδιάδα, εκτός των τειχών, έξω από την πόλη, και θα καταλήξει στο θάνατο του Έκτορα⁴⁵.

45. Είναι χαρακτηριστικοί οι στίχοι του Καβάφη στην τρίτη στροφή των *Τρώων* (στ. 9-12):

*Εἴν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Θαρροῦμε πῶς μὲ ἀπόφασι καὶ τόλμῃ
θ' ἀλλάζουμε τῆς τύχης τὴν καταφορά,
κ' ἔξω στεκόμεθα ν' ἀγωνισθοῦμε.*

Εδώ το καβαφικό *ἔξω* (στ. 12) είναι βασικό στοιχείο του ιλιαδικού προτύπου: πρόκειται για την ίδια την πρόταση του Έκτορα να παραμείνουν έξω, εκτός των τειχών και της πόλης τους, στην Τρωϊκή πεδιάδα, και εκεί να αντιμετωπίσουν τους Αχαιοούς. Είναι η ίδια η επιλογή του Έκτορα. Η τραγική ειρωνεία είναι ότι, όταν ο ήρωας ετοιμάζεται να μονομαχήσει με τον Αχιλλέα βρίσκεται μόνος, έξω από την πόλη του, ενώ προηγουμένως οι υπόλοιποι Τρώες είχαν υποχωρήσει μέσα στην Τροία (Φ 606-11: *τόφρ' ἄλλοι Τρώες πεφοβημένοι ἦλθον ὀμίλῳ/ ἀσπάσιοι προτὶ ἄστυ, πόλις δ' ἔμπλητο ἀλέντων./ οὐδ' ἄρα τοί γ' ἔτλαν πόλιος καὶ τείχεος ἐκτὸς/ μεῖναι ἔτ' ἀλλήλους, καὶ γνῶμεναι ὅς τε πεφεύγοι/ ὅς τ' ἔθαν' ἐν πολέμῳ· ἀλλ' ἔσσυ- μένωσ ἐσέχυντο/ ἐς πόλιν, ὄν τινα τῶν γε πόδες καὶ γούνα σαώσαι*). Η άτακτη υποχώρηση των Τρώων επιβεβαιώνει την προειδοποίηση και τους φόβους του Πολυδάμαντα στη Σ 270-2, η δε γλώσσα του παραπάνω χωρίου δίνει έμφαση στην πόλη και τα τείχη της ως το μοναδικό χώρο ασφάλειας και διάσωσής τους: η σημειολογία των φράσεων *προτὶ ἄστυ, πόλις δ' ἔμπλητο, πόλιος καὶ τείχεος ἐκτὸς μεῖναι, ἐς πόλιν*, είναι σαφής και παραπέμπει στους λόγους Έκτορα και Πολυδάμαντα. Όπως είδαμε, το θέμα της υποχώρησης εντός της πόλεως ή παραμονής στο πεδίο της μάχης, απασχολεί και τον ίδιο τον Έκτορα στον εκτενέστατο μονόλογό του στη ραψ. Χ 99-130, λίγο πριν από τη μοιραία σύγκρουσή του με τον Αχιλλέα: βλ. Ν. Richardson, *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, Τόμος Στ: Ραψωδίες Φ-Ω, Θεσσαλονίκη 2005 (τίτλ. πρωτ. *The Iliad: A Commentary, Volume VI, Books 21-24*, Cambridge 1993), σσ. 236-42, ιδιαίτερα σ. 237: «Βλέπουμε πόσο απορροφημένος είναι ακόμα ο Έκτορας με την τιμή και τη ντροπή και όχι με την ασφάλεια του λαού του, η οποία είχε καθορίσει τη συμβουλή του Πολυδάμαντα και εν ονόματι της οποίας τον παροτρύνει και ο Πρίαμος ... Αξίζει επίσης να παραθέσουμε τα σχ. βΤ: 'Ο ποιητής δείχνει πόσο καταστρεπτική είναι η αγάπη για τη δόξα (*φιλοτιμία*): γιατί, αφού δεν θέλει να λέγεται δειλός (*κακός*) από κάποιον κατώτερό του (*κακωτέρου*), ... πεθαίνει. Ο συλλογισμός του φανερώνει ευγενικό πνεύμα, αλλά και αφροσύνη: γιατί ήθελε να γιατρέψει το ένα κακό με ένα άλλο'».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adkins, A.W.H., *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα. Από τον Όμηρο ως τον πέμπτον αιώνα*, Αθήνα 2010 (τίτλ. πρωτ. *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*, London 1972).
- Albracht, F., *Battle and Battle Description in Homer. A Contribution to the History of War*, London 2005.
- Αλεξοπούλου Κ., *Μορφές χρονικότητας στον Όμηρο*, Αθήνα 2004.
- Αναστασίου, Γ., «Ο αφηγηματικός χαρακτήρας τῶν λόγων στὴν Ὀδύσσεια», στο *Σπονδές στὸν Όμηρο. Από τὰ Πρακτικά τοῦ Στ' Συνεδρίου γιὰ τὴν Ὀδύσσεια (2-5 Σεπτεμβρίου 1990)*, Ἰθάκη 1993, σσ. 41-56.
- Bakker, E.J., *Poetry in Speech. Orality and Homeric Discourse*, Ithaca and London 1997.
- Barker, E.T.E., *Entering the Agon. Dissent and Authority in Homer, Historiography and Tragedy*, Oxford 2009.
- Beck, D., *Homeric Conversation*, Cambridge, Mass., and London 2005.
- Cramer, O.C., «Speech and Silence in the *Iliad*», *CJ* 71 (1976), σσ. 300-4.
- Detienne, M., *Οι κύριοι της αλήθειας στην αρχαϊκή Ελλάδα*, Αθήνα 2001 (τίτλ. πρωτ. *Les Maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*, Paris 1967).
- Edwards, M.W., *Homer. Poet of the Iliad*, Baltimore and London 1987.
- , *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, Τόμος Ε: Ραψωδίες F-Y, Θεσσαλονίκη 2003 (τίτλ. πρωτ. *The Iliad: A Commentary, Volume V, Books 17-20*, Cambridge 1991).
- Griffin, J., *Ό Όμηρος γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο*, Αθήνα 1999, (τίτλ. πρωτ. *Homer on Life and Death*, Oxford 1980).
- , «Words and Speeches in Homer», *JHS* 106 (1986), σσ. 36-57.
- , «The Speeches», στο R. Fowler, ed., *The Cambridge Companion to Homer*, Cambridge 2004, σσ. 156-67.
- Johnstone, C.L., *Listening to the Logos. Speech and the Coming of Wisdom in Ancient Greece*, The University of South Carolina 2009.
- de Jong, I.J.F., *Narrators and Focalizers. The Presentation of the Story in the Iliad*, Amsterdam 1987.
- , «Introduction. Narratological Theory on Time», στο I.J.F. de Jong και R. Nünlist, eds, *Time in Ancient Greek Literature*, Leiden and Boston 2007, σσ. 1-14.
- , «Homer», στο I.J.F. de Jong και R. Nünlist, eds, *Time in Ancient Greek Literature*, Leiden and Boston 2007, σσ. 17-37.

- Καβάφη, Κ.Π., *Τὰ Ποιήματα, Α' (1897-1918)*, Νέα έκδοση του Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα 1991.
- Καζαντζάκη Ν. και Κακριδή Ι.Θ., *Όμηρον Τλιάδα*, Αθήνα 1955.
- Karp, A.J., «Homeric Origins of Ancient Rhetoric», *Arethusa* 10.2 (1977), σσ. 237-58.
- Kennedy, G.A., «The Ancient Dispute over Rhetoric in Homer», *AJPh* 78 (1957), σσ. 23-35.
- , *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton 1963.
- , *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής, Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής*, Αθήνα 2001 (τίτλ. πρωτ. *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton 1994).
- Latacz, J., *Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2000 (τίτλ. πρωτ. *Homer. Der erste Dichter des Abendlandes*, Artemis & Winkler 1997).
- Lohmann, D., *Die Komposition der Reden in der Ilias*, Berlin 1970.
- , «The 'Inner Composition' of the Speeches in the *Iliad*», στο G.M. Wright και P.V. Jones, eds, *Homer: German Scholarship in Translation*, Translated by P.V. Jones, Oxford 1997, σσ. 71-102.
- Mackie H., *Talking Trojan. Speech and Community in the Iliad*, Lanham, Boulder, New York, London 1996.
- Μαρωνίτη, Δ.Ν., «Η πτώσις μας είναι βεβαία», *Απολίτιστα μονοτονικά, Το Βήμα*, Κυριακή 23 Ιουνίου 2013.
- Martin, R.P., *The Language of Heroes. Speech and Performance in the Iliad*, Ithaca, NY, 1989.
- Μπεζαντάκος, Ν.Π., *Η ρητορική τῆς Όμηρικῆς μάχης*, Αθήνα 1996.
- Pelliccia, H.N., *Mind, Body, and Speech in Homer and Pindar*, *Hypomnemata* 107, Göttingen 1995.
- Pernot, L., *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, Αθήνα 2005, (τίτλ. πρωτ. *La rhétorique dans l'antiquité*, Librairie Générale Française, Paris 2000).
- Purves, A.C., *Space and Time in Ancient Greek Narrative*, Cambridge 2010.
- Redfield, J.M., *Η Τραγωδία του Έκτορα: Φύση και Πολιτισμός στην Τλιάδα*, Αθήνα 1992 (τίτλ. πρωτ. *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, Chicago 1975).
- Richardson, N., *Όμηρον Τλιάδα: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, Τόμος Στ: Ραψωδίες Φ-Ω, Θεσσαλονίκη 2005 (τίτλ. πρωτ. *The Iliad: A Commentary, Volume VI, Books 21-24*, Cambridge 1993).
- Richardson, S., *The Homeric Narrator*, Nashville, Tenn. 1990.
- Roisman, H.M., «Right Rhetoric in Homer», στο I. Worthington, ed., *A Companion to Greek Rhetoric*, Oxford 2007, σσ. 429-46.

- Schofield, M., «*Euboulia* in the *Iliad*», *CQ* 36 (i) (1986), σσ. 6-31.
- Solmsen, F., «The 'Gift' of Speech in Homer and Hesiod», *TAPA* 85 (1954), σσ. 1-15.
- Toohey, P.G., «Epic and Rhetoric», στο I. Worthington, ed., *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*, σσ. 153-75.
- Walker, J., *Rhetoric and Poetics in Antiquity*, Oxford 2000.
- Willcock, M.M., *The Iliad of Homer: Books XIII-XXIV*, London 1984.
- Worthington, I., ed., *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*, London 1994.
- , ed., *A Companion to Greek Rhetoric*, Oxford 2010.